МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УМАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет соціально-психологічної освіти та фізичної культури
Кафедра соціальної педагогіки, соціальної роботи та консультування

Допущено до захисту
« » травня 2026 р.
В.о. зав. кафедри
_____ Галина БОНДАРЕНКО

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА БАКАЛАВРА

СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ДІТЬМИ, ЯКІ ЗАЛИШИЛИСЯ БЕЗ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ

Виконала студентка IV курсу, р/41групи
освітньої програми «Соціальна робота
(Соціально-психологічне консультування)»
спеціальності 231 Соціальна робота
Полапа Ірина Петрівна

Науковий керівник – доктор філософії, доцент
Моргай Лілія Анатоліївна

Умань – 2026

АНОТАЦІЯ

Полапа І. П. Соціальна робота з дітьми, які залишилися без батьківського піклування.

Кваліфікаційна робота першого (бакалаврського) рівня вищої освіти на правах рукопису. Спеціальність 231 Соціальна робота. Умань, 2026.

У роботі досліджено теоретичні та практичні аспекти соціальної роботи з дітьми, які залишилися без батьківського піклування, розкрито їх психологічні та соціальні особливості, проаналізовано сучасні підходи до надання соціальної підтримки в умовах воєнного стану. Актуальність роботи зумовлена зростанням кількості дітей у складних життєвих обставинах та потребою вдосконалення системи соціальної підтримки.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та проаналізувати сучасні підходи до соціальної роботи з дітьми, які залишилися без батьківського піклування.

Методи дослідження: теоретичні, емпіричні, експериментальні.

Одержані результати. Визначено особливості соціальної роботи, проаналізовано стан підтримки, виявлено проблеми та розроблено практичні рекомендації щодо підвищення її ефективності.

Ключові слова: соціальна робота, діти-сироти, соціальна підтримка, соціальна адаптація, воєнний стан, соціальний супровід, соціальний захист, права дитини.

ABSTRACT

Polapa I. P. Polapa I.P. Social work with children who have lost their lives without their father’s nurturing.

Bachelor’s qualification thesis submitted in manuscript form. Specialty 231 Social Work. Uman, 2026.

The thesis explores the theoretical and practical aspects of social work with children deprived of parental care, reveals their psychological and social characteristics, and analyzes modern approaches to providing social support under martial law conditions. The relevance of the study is determined by the increasing number of children in difficult life circumstances and the need to improve the system of social support.

The aim of the study is to theoretically substantiate and analyze modern approaches to social work with children deprived of parental care.

The research methods include theoretical, empirical, and experimental methods.

The findings indicate the specific features of social work with children deprived of parental care, analyze the current state of support, identify key problems, and develop practical recommendations to improve its effectiveness.

Keywords: social work, orphans, children deprived of parental care, social support, social adaptation, martial law, social support services, social protection, children's rights.

Keywords: social work, orphans, children deprived of parental care, social support, social adaptation, martial law, social support services, innovative methods, social protection, children's rights.

ЗМІСТ

ВСТУП…….....5

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ БЕЗ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ……9

1.1. Діти без батьківського піклування як об’єкт соціальної роботи…….9

1.2. Психологічні та соціальні характеристики дітей без батьківського піклування та особливості професійної діяльності соціального працівника…....19

1.3. Соціальна підтримка дітей без батьківського піклування в умовах війни……21

1.4. Інноваційні підходи та сучасні методи роботи з дітьми без батьківського піклування в умовах війни……30

РОЗДІЛ ІІ. ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ БЕЗ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ……...40

2.1. Основні проблеми та напрями соціальної роботи з дітьми без батьківського піклування в умовах війни……40

2.2. Дослідження особливостей соціальної роботи з дітьми, які залишилися без батьківського піклування на базі Служби у справах дітей Полтавської міської ради…….48

2.3. Практичні рекомендації щодо підвищення ефективності соціальної роботи з дітьми, які залишилися без батьківського піклування……52

ВИСНОВКИ…….....55

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ…….....59

ДОДАТКИ…….....65

ВСТУП

Повномасштабна війна російської федерації проти України, соціально-економічна нестабільність, внутрішня міграція населення та збільшення кількості сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах, суттєво загострили проблему захисту прав дитини та реалізації її права на сімейне виховання.

Найбільш уразливою категорією є діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, оскільки вони частіше зіштовхуються з ризиками соціальної ізоляції, психологічними труднощами, освітніми втратами та проблемами соціальної адаптації після перебування в інституційних або сімейних формах виховання.

За офіційними даними, в Україні налічується понад 61 тисячу дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, з яких близько 3 242 продовжують перебувати у закладах інституційного догляду. Незважаючи на державний курс на деінституціалізацію та розвиток сімейних форм виховання, проблема забезпечення стабільного сімейного середовища для кожної дитини залишається актуальною [53].

Станом на 2025 рік система захисту прав дітей функціонує в умовах воєнних викликів і значних гуманітарних потреб. За оцінками міжнародних організацій, допомоги потребують близько 1,9 млн дітей. Важливим чинником є також безпекова ситуація: за даними UNICEF, у період з 1 березня по 31 травня 2025 року 222 дитини загинули або зазнали поранень, що суттєво перевищує показники попереднього періоду. Такі обставини негативно впливають на психологічний стан дітей, сімейні зв’язки та можливості громад забезпечувати належний рівень соціальних послуг [57].

У цих умовах зростає роль професійної соціальної роботи, спрямованої на раннє виявлення сімей у кризі, запобігання вилученню дитини з родини, соціальний супровід опікунів, прийомних сімей і дитячих будинків сімейного

типу. Важливим напрямом діяльності є підготовка дітей до самостійного життя та забезпечення постінтернатної підтримки.

У сфері усиновлення у першому півріччі 2025 року громадянами України було усиновлено 589 дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Водночас спостерігається дисбаланс між кількістю кандидатів в усиновлювачі та віковими особливостями дітей, які перебувають на обліку. На кінець зазначеного періоду на обліку перебувало 2 276 кандидатів і 14 679 дітей, більшість з яких – віком від 10 років і старше та мають братів або сестер. Це зумовлює необхідність розвитку соціальної роботи, орієнтованої не лише на дотримання процедур, а насамперед на забезпечення найкращих інтересів дитини, підготовку сімей і надання довготривалої психологічної та соціальної підтримки [32].

Актуальність дослідження полягає в необхідності вдосконалення соціальної роботи з дітьми, які залишилися без батьківського піклування, з метою забезпечення їх успішної соціальної адаптації та повноцінного розвитку. Розуміння психологічних і соціальних особливостей цієї категорії дітей дає змогу визначити основні проблеми їх життєдіяльності та обґрунтувати напрями соціальної підтримки, спрямовані на формування життєвих навичок, комунікативної компетентності, соціальної активності та захист прав дитини.

Отже, тема дослідження «Соціальна робота з дітьми, які залишилися без батьківського піклування» є актуальною та потребує ґрунтовного наукового аналізу.

Аналіз наукових джерел свідчить, що зазначена проблематика висвітлена у працях Л. Бєляєвої [4], Л. Бєлової [3], О. Володимирової [12], О. Гуржій [13], Т. Кузнєцової [27], М. Лукашевича, І. Миговича [28], В. Назаренка [33] та інших дослідників, що підтверджує актуальність обраної теми.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та проаналізувати сучасні підходи до соціальної роботи з дітьми, які залишилися без батьківського піклування.

Об’єкт дослідження – соціальна робота з дітьми, які залишилися без батьківського піклування.

Предмет дослідження – особливості соціальної роботи з дітьми, які залишилися без батьківського піклування.

Відповідно до теми та мети визначено наступні **завдання дослідження:**

1. Розкрити психологічні та соціальні характеристики дітей, які залишилися без батьківського піклування та визначити особливості професійної діяльності соціального працівника;

2. Висвітлити особливості соціальну підтримка дітей без батьківського піклування в умовах війни;

3. Проаналізувати інноваційні підходи та сучасні методи роботи з дітьми без батьківського піклування в умовах війни;

4. Дослідити особливості соціальної роботи з дітьми, які залишилися без батьківського піклування на базі Служби у справах дітей Полтавської міської ради;

5. Розробити практичні рекомендації щодо підвищення ефективності соціальної роботи з дітьми, які залишилися без батьківського піклування.

Методи дослідження. Для розв'язання завдань дослідження використовувалися наступні методи:

– *теоретичні:* аналіз наукової літератури та нормативних документів з соціальною роботою з дітьми, які залишилися без батьківського піклування;

– *емпіричні:* спостереження, бесіди та аналіз індивідуальних програм, робота з дітьми, які залишилися без батьківського піклування;

– *експериментальні:* апробація та оцінка ефективності форм і методів роботи з дітьми, які залишилися без батьківського піклування.

Експериментальна база дослідження. Базою дослідження є Служба у справах дітей Полтавської міської ради (м. Полтава).

Практичне значення. Результати дослідження, сформовані висновки та узагальнення можуть бути використані як навчально-методична основа у процесі викладання дисциплін «Вступ до спеціальності», «Теорія соціальної роботи», «Соціальна робота на підприємстві», «Соціальна робота з різними соціальними групами». Окрім цього, отримані матеріали доцільно застосовувати під час

підготовки наукових публікацій, навчально-методичних розробок, а також допоміжних освітніх матеріалів для здобувачів вищої освіти.

Апробація результатів дослідження.

Публікації за темою. Результати роботи висвітлено у публікації, які відображають основні наукові результати нашого дослідження:

1. Полата Ірина. Діти, які залишилися без батьківського піклування, як об’єкт соціальної роботи. Всеукраїнська науково-практична онлайн-конференція «Актуальні проблеми соціальної педагогіки та соціальної роботи», 20 листопада 2025 р. С. 230-231.

Публікації. За результатами дослідження опубліковано автором 1 тези доповідей.

Структура роботи. Бакалаврська робота складається зі вступу, двох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (57 найменувань) та одного додатка.

Загальний обсяг роботи становить 66 сторінок, з яких обсяг основного тексту – 58 сторінок.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ БЕЗ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ

1.1. Діти без батьківського піклування як об’єкт соціальної роботи

У сучасних соціально-економічних умовах проблема захисту прав дітей, які залишилися без батьківського піклування, залишається однією з найбільш актуальних у сфері соціальної роботи. Зростання кількості таких дітей пов’язане з комплексом негативних чинників, серед яких соціальна нестабільність, міграційні процеси, воєнні дії, бідність, сімейне неблагополуччя, насильство, зловживання батьками алкоголем або наркотичними речовинами, а також смертність батьків.

У науковій літературі та нормативно-правових актах поняття *«діти, які залишилися без батьківського піклування»* розглядається як соціально-правова категорія, що охоплює дітей, які тимчасово або постійно не мають належної опіки та виховання з боку батьків. Відповідно до чинного законодавства України, до цієї категорії належать діти, батьки яких померли, позбавлені батьківських прав, визнані безвісно відсутніми або недієздатними, перебувають у місцях позбавлення волі, тяжко хворі, а також у випадках, коли батьки ухиляються від виконання своїх обов’язків щодо виховання та утримання дитини [3].

Важливо відрізняти поняття *«діти-сироти»* та *«діти, які залишилися без батьківського піклування»*. Діти-сироти – це діти, у яких померли обидва батьки або єдиний з батьків. Натомість діти, які залишилися без батьківського піклування, можуть мати живих батьків, однак через певні обставини не отримують від них належної турботи, виховання та захисту. Такий поділ має важливе значення для організації соціальної роботи, визначення форм влаштування дітей та надання їм соціальних послуг [12].

Соціально-правовий статус дітей, які залишилися без батьківського піклування, визначається системою прав, гарантій та обов’язків держави щодо їх захисту і підтримки. Цей статус закріплений у Конституції України, Сімейному кодексі України, Законі України «Про охорону дитинства», а також у низці підзаконних нормативно-правових актів. Крім того, Україна є учасницею

міжнародних договорів, зокрема Конвенції ООН про права дитини, які встановлюють пріоритет інтересів дитини та зобов'язують державу забезпечувати їй належні умови для розвитку.

Соціально-правовий статус таких дітей передбачає право на державний захист, соціальне забезпечення, освіту, медичну допомогу, житло, а також на виховання у сімейному середовищі або умовах, максимально наближених до нього. Держава гарантує цим дітям особливу підтримку, зокрема через систему соціальних служб, органів опіки та піклування, закладів освіти і охорони здоров'я [13].

Особливістю соціально-правового статусу дітей, які залишилися без батьківського піклування, є їхня підвищена соціальна вразливість. Втрата батьківської опіки негативно впливає на емоційний стан дитини, її соціалізацію, формування довіри до дорослих та адаптацію в суспільстві. Саме тому законодавство передбачає не лише матеріальну підтримку, а й комплекс соціально-психологічних заходів, спрямованих на забезпечення повноцінного розвитку дитини.

У системі соціальної роботи соціально-правовий статус таких дітей є підставою для здійснення соціального супроводу, розроблення індивідуальних планів захисту дитини, вибору оптимальної форми її влаштування та забезпечення міжвідомчої взаємодії. Соціальний працівник виступає ключовою фігурою у процесі реалізації прав дитини, здійснюючи оцінку її потреб, координацію допомоги та моніторинг умов проживання і виховання [27].

Діти, які залишилися без батьківського піклування, належать до однієї з найбільш соціально вразливих категорій населення. Відсутність належної батьківської опіки суттєво впливає на всі сфери їхнього життя та розвитку. Такі діти часто переживають втрату відчуття стабільності й безпеки, стикаються з психологічними травмами, хронічним стресом, почуттям самотності та соціального відчуження. Нерідко це супроводжується обмеженим доступом до якісної освіти, зниженням мотивації до навчання та невизначеністю щодо майбутньої професійної реалізації [47].

Зазначені чинники негативно позначаються на фізичному й психічному здоров'ї дітей, ускладнюють процес їхньої соціалізації та формування життєвих компетентностей. За відсутності своєчасної та системної підтримки такі проблеми можуть мати довготривалі наслідки, що проявляються у труднощах міжособистісного спілкування, низькій самооцінці та соціальній дезадаптації.

Соціальна робота з дітьми, які залишилися без батьківського піклування, спрямована на забезпечення реалізації їхніх прав, створення умов для повноцінного розвитку та успішної інтеграції в суспільство. Вона охоплює комплекс взаємопов'язаних напрямів, серед яких важливе місце посідає соціальна діагностика. Саме вона дає змогу виявити індивідуальні потреби дитини, особливості її життєвої ситуації та визначити пріоритетні напрями соціальної підтримки [47].

Важливим напрямом є соціальна адаптація, що передбачає допомогу дитині в пристосуванні до нових умов життя, формуванні навичок самостійності, міжособистісної взаємодії та відповідальної поведінки. У процесі адаптації нерідко виникає потреба в корекційній роботі, спрямованій на подолання поведінкових, емоційних або комунікативних труднощів, які заважають повноцінному розвитку дитини.

Значну роль у соціальній роботі з цією категорією дітей відіграє забезпечення доступу до якісної освіти та розвитку освітніх можливостей. Освіта розглядається не лише як джерело знань, а й як важливий ресурс соціальної мобільності, що сприяє формуванню професійних навичок та підвищенню конкурентоспроможності в майбутньому [47].

Окремим напрямом виступає соціальна інтеграція, яка спрямована на включення дітей, позбавлених батьківського піклування, у життя громади, формування почуття приналежності до суспільства та усвідомлення себе його повноправними членами. У цьому контексті важливим є розвиток особистісного потенціалу дитини, її сильних сторін, здібностей і життєвих ресурсів, що створює передумови для самореалізації та успішного дорослого життя.

Соціальна реабілітація також є невід'ємною складовою соціальної роботи

з дітьми цієї категорії та передбачає комплекс заходів, спрямованих на відновлення або компенсацію порушених фізичних, психологічних і соціальних функцій. Така діяльність здійснюється з урахуванням індивідуальних потреб дитини та ґрунтується на міждисциплінарному підході.

Соціальна робота з дітьми, які залишилися без батьківського піклування, є складним і відповідальним видом професійної діяльності, що потребує від фахівців високого рівня підготовки, професійної компетентності та етичної зрілості. Водночас ефективність цієї роботи значною мірою залежить від позиції держави й суспільства загалом. Держава має забезпечувати належне нормативно-правове регулювання, фінансування програм і розвиток соціальних послуг, а суспільство – формувати сприятливе середовище, готове до прийняття та підтримки таких дітей.

Діагностика як початковий етап соціальної роботи з дітьми, які залишилися без батьківського піклування, включає застосування різноманітних методів, зокрема інтерв'ювання, анкетування, спостереження та аналіз документів. Використання цих методів дає змогу глибше зрозуміти життєвий досвід дитини, її емоційний стан, актуальні потреби та потенційні ресурси, що є основою для подальшого планування ефективної соціальної допомоги [28].

Діагностика в соціальній роботі розглядається як багатовимірний і системний процес, спрямований на вивчення сукупності чинників, взаємозв'язків і умов, що визначають життєву ситуацію дитини та впливають на її подальший розвиток. Вона передбачає аналіз як об'єктивних обставин, так і суб'єктивних переживань дитини, що дає змогу отримати цілісне уявлення про її стан.

Поняття соціального діагнозу вживається для позначення узагальненого професійного висновку щодо соціального та психологічного стану особи, який формується на основі результатів емпіричного дослідження. До таких методів належать інтерв'ювання, анкетування, спостереження, аналіз документів та інші інструменти, що використовуються соціальними працівниками у практичній діяльності.

Процес діагностики є поетапним і включає кілька взаємопов’язаних стадій, кожна з яких має конкретне завдання та функціональне призначення. Важливо підкреслити, що мета діагностичної роботи полягає не лише у фіксації наявних проблем, а й у створенні підґрунтя для своєчасного та адекватного надання соціальної допомоги. Саме тому діагностика виступає стартовим етапом подальшої соціальної роботи з дитиною [28].

Соціальна робота з дітьми, які залишилися без батьківського піклування, починається з ґрунтовного діагностування їхнього стану, потреб і ресурсів. Отримана в результаті діагностики інформація повинна бути об’єктивною, достовірною та достатньою для прийняття обґрунтованих професійних рішень. Вона дає змогу соціальному працівникові глибше зрозуміти особливості життєвого досвіду дитини, визначити фактори ризику та потенційні можливості для її розвитку.

Практичне значення діагностики проявляється у можливості використання її результатів для вирішення конкретних завдань соціальної роботи. Зокрема, на основі діагностичних даних фахівці можуть визначити доцільність влаштування дитини до прийомної сім’ї або дитячого будинку сімейного типу, обрати оптимальну форму соціального супроводу та підтримки. Крім того, результати діагностики слугують основою для розроблення індивідуального плану роботи з дитиною, спрямованого на подолання виявлених проблем і задоволення її потреб [28].

Не менш важливою є функція діагностики у процесі оцінювання ефективності соціальних заходів і програм, що реалізуються щодо дитини. Регулярне проведення діагностичних процедур дозволяє відстежувати динаміку змін у стані дитини, коригувати форми та методи роботи, а також підвищувати якість наданої соціальної допомоги.

Загалом діагностика виступає одним із ключових інструментів соціальної роботи з дітьми, які залишилися без батьківського піклування. Вона забезпечує науково обґрунтоване розуміння потреб дитини, сприяє прийняттю ефективних професійних рішень та створює умови для реалізації комплексної й адресної

підтримки.

У наукових дослідженнях А. Р. Павелківа значну увагу приділено аналізу типових психологічних реакцій дітей різних вікових груп на травматичні події, зокрема пов’язані з війною. Автор розглядає ці реакції як важливий орієнтир для здійснення соціальної діагностики та подальшої організації допомоги дітям, які зазнали психотравмуючого впливу.

Для дітей дошкільного віку характерна обмежена здатність до усвідомлення суті травматичної події. Через особливості психічного розвитку вони можуть інтерпретувати ситуацію спотворено, приписуючи собі відповідальність за те, що відбувається. Це нерідко супроводжується формуванням підвищеного почуття провини, тривожності та страху. У поведінці таких дітей можуть з’являтися порушення сну, нічні кошмари, страхи, а також надмірна прив’язаність до значущих дорослих. Діти дошкільного віку часто потребують постійної емоційної підтримки та відчуття безпеки.

У дітей молодшого шкільного віку (7–11 років) реакції на травматичні події можуть набувати більш різноманітних форм. Вони часто переживають страх, тривогу, сором, можуть уникати нових ситуацій та контактів з незнайомими людьми. Для цього віку характерним є виникнення регресивних форм поведінки, зокрема повернення до більш ранніх моделей розвитку. Крім того, психоемоційне напруження може проявлятися через соматичні симптоми, такі як зниження апетиту, головний біль, болі в животі, запаморочення. У навчальній діяльності спостерігаються труднощі з концентрацією уваги, небажання відвідувати школу, а в окремих випадках – агресивні реакції.

Підлітковий вік характеризується більш складними та суперечливими реакціями на пережиті травматичні події. Підлітки нерідко намагаються приховати власні емоційні переживання, демонструючи зовнішню стриманість або байдужість. Водночас у них можуть формуватися депресивні стани, зниження життєвої активності, соціальна відстороненість. Особливої уваги потребує той факт, що підлітки, які зазнали травматичного досвіду, можуть виявляти підвищену схильність до залучення в асоціальні або радикалізовані

групи, у тому числі воєнізованого характеру, що становить додаткову соціальну небезпеку [38].

Таким чином, урахування вікових особливостей реакцій дітей на травматичні події є важливою складовою соціальної діагностики. Це дозволяє соціальному працівникові своєчасно виявляти ознаки психологічного неблагополуччя та планувати адекватні заходи підтримки з урахуванням потреб кожної вікової групи.

Після завершення діагностичного етапу особливої уваги потребує організація процесу адаптації дитини до нового соціального середовища. Соціальна адаптація розглядається як складний і динамічний процес входження дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у нові умови життя, зокрема в прийомні, опікунські сім'ї або заклади інституційного догляду. Вона спрямована на формування здатності дитини функціонувати відповідно до вимог середовища, зберігаючи при цьому власну індивідуальність і базові потреби [28].

Разом із тим адаптаційний процес у цієї категорії дітей часто ускладнюється наявністю психологічної травми, пов'язаної з утратою батьківського піклування, попереднім негативним досвідом або різкою зміною життєвих обставин. Перехід у нову сім'ю чи установу може супроводжуватися страхом, недовірою до дорослих, емоційною напругою та порушенням поведінкових реакцій, що значно знижує рівень успішності адаптації [28].

Адаптація як соціально-психологічне явище трактується як процес узгодження потреб, можливостей та цілей особистості з вимогами соціального середовища. У разі сприятливого перебігу цього процесу формується стан адаптованості, що проявляється у стабільності поведінки, емоційній рівновазі та здатності до конструктивної взаємодії. Натомість порушення адаптації призводить до дезадаптації, яка може виявлятися у формі замкненості, протестної поведінки, тривожності або соціальної ізоляції [28].

Процес адаптації дітей до умов дитячого будинку або іншої форми інституційного догляду зазвичай проходить кілька взаємопов'язаних стадій. Перша стадія характеризується активним ознайомленням дитини з новим

середовищем: вона спостерігає, досліджує простір, засвоює правила та норми поведінки, налагоджує первинні контакти з однолітками та дорослими. На другій стадії відбуваються внутрішні зміни особистості дитини, пов’язані з усвідомленням свого становища, власних потреб і можливостей. У цей період можуть виникати почуття тривоги, невпевненості, а також протестні реакції щодо встановлених вимог і обмежень. Третя стадія адаптації характеризується відносною стабілізацією: дитина поступово знаходить своє місце в колективі, встановлює більш стійкі міжособистісні зв’язки та починає почуватися впевненіше в новому середовищі [17].

Адаптація дітей до умов дитячого будинку є складним і відповідальним процесом, що потребує від педагогів, соціальних працівників та інших фахівців спеціальних знань, професійних умінь і чутливості до емоційного стану дитини. Основними завданнями адаптаційної роботи є створення позитивного емоційного клімату, забезпечення почуття безпеки та стабільності, а також задоволення потреби дитини в емоційному спілкуванні. Важливим аспектом є допомога в засвоєнні соціальних норм, правил поведінки, режиму дня та вимог дисципліни [17].

Особливе значення має підтримка дитини в усвідомленні та прийнятті власних емоцій і переживань. Така підтримка сприяє зниженню рівня внутрішньої напруги, формуванню емоційної стійкості та здатності долати труднощі. Паралельно здійснюється формування навичок аналізу життєвих ситуацій і прийняття рішень, що є важливою передумовою розвитку самостійності та відповідальності.

У практиці соціальної роботи ефективними засобами адаптації виступають різні види творчої та ігрової діяльності, зокрема колективне малювання, рольове читання казок, сюжетно-рольові ігри. Такі методи сприяють налагодженню комунікації між дітьми, розвитку емоційної сфери, уяви та здатності вербалізувати власні почуття.

Водночас у багатьох випадках процес адаптації потребує доповнення корекційною роботою. Соціальна корекція розглядається як один із важливих

інструментів соціальної роботи, спрямований на подолання порушень у соціальному функціонуванні дитини. Особливої актуальності корекційні заходи набувають у ситуаціях, коли дитина потрапляє до закладу не з раннього віку, а вже має сформований досвід життя в іншій сім'ї, або коли у неї спостерігаються виражені психологічні проблеми, зумовлені травматичним досвідом [17].

Корекційна робота може включати психологічну допомогу, спрямовану на стабілізацію емоційного стану, підвищення самооцінки та розвиток соціальних навичок, а також соціальну підтримку, пов'язану з адаптацією до нових умов життя, підготовкою до влаштування в сімейні форми виховання чи самостійного життя. У кожному конкретному випадку зміст корекційної роботи визначається індивідуальними потребами дитини.

Важливим методом соціально-корекційної діяльності є психологічний вплив, спрямований на зміну ставлення дитини до власної життєвої ситуації. Такий вплив допомагає дитині прийняти своє становище, сформувати позитивне бачення майбутнього та навчитися конструктивно долати труднощі [28].

У цілому в соціальній роботі з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, найбільш поширеними є три взаємопов'язані інструменти: соціальна діагностика, соціальна адаптація та соціальна корекція. Їх комплексне застосування дає змогу зменшити негативні наслідки втрати батьківської опіки, сприяти успішному входженню дитини в нове середовище, формуванню життєво необхідних навичок і соціальних зв'язків [28].

Хоча сімейне виховання є найбільш сприятливим для гармонійного розвитку дитини, навіть в умовах інституційного догляду можливо забезпечити гідні умови життя та розвитку за умови своєчасної й професійно організованої соціальної роботи. Це передбачає тісну міждисциплінарну взаємодію соціальних працівників, педагогів і психологів, спрямовану на всебічну підтримку дітей та їхню успішну інтеграцію в суспільство.

Загалом діти, які залишилися без батьківського піклування, становлять особливу соціально вразливу категорію населення, що потребує підвищеної уваги з боку держави, суспільства та фахівців соціальної сфери. Аналіз поняття

та соціально-правового статусу цієї групи дітей засвідчує, що їхнє становище зумовлюється не лише відсутністю батьківської опіки, а й комплексом соціально-економічних, психологічних та правових чинників, які істотно впливають на процес їхнього розвитку та соціалізації [28].

Соціально-правовий статус дітей, які залишилися без батьківського піклування, законодавчо закріплений і передбачає систему державних гарантій, спрямованих на захист їхніх прав, забезпечення доступу до освіти, медичної допомоги, соціальних послуг та виховання в умовах, максимально наближених до сімейних. Водночас підвищена соціальна вразливість таких дітей обумовлює необхідність комплексного підходу до організації соціальної роботи з урахуванням індивідуальних потреб, життєвого досвіду та вікових особливостей.

Ефективна соціальна робота з дітьми, які залишилися без батьківського піклування, ґрунтується на послідовному застосуванні соціальної діагностики, соціальної адаптації та соціальної корекції. Соціальна діагностика виступає початковим і ключовим етапом, що забезпечує науково обґрунтоване розуміння стану дитини, її проблем, ресурсів і потенціалу. Отримані в результаті діагностичної роботи дані створюють підґрунтя для вибору оптимальних форм соціального супроводу та планування індивідуальної допомоги.

Соціальна адаптація розглядається як складний і багатоступеневий процес входження дитини в нове соціальне середовище, який часто ускладнюється травматичним досвідом втрати батьківського піклування. Успішність цього процесу значною мірою залежить від створення безпечного емоційного клімату, підтримки з боку дорослих та застосування ефективних педагогічних і соціально-психологічних методів роботи. У випадках порушення адаптації важливого значення набуває соціально-корекційна діяльність, спрямована на подолання емоційних, поведінкових і комунікативних труднощів.

Таким чином, діти, які залишилися без батьківського піклування, у контексті соціальної роботи розглядаються не лише як об’єкт соціального захисту, а й як активні суб’єкти соціального розвитку, потенціал яких може бути реалізований за умови своєчасної, професійної та міждисциплінарно

організованої допомоги. Це обумовлює необхідність подальшого вдосконалення системи соціальної роботи з цією категорією дітей, що й зумовлює актуальність подальшого дослідження заявленої проблематики.

1.2. Психологічні та соціальні характеристики дітей без батьківського піклування та особливості професійної діяльності соціального працівника

Діти, які залишилися без батьківського піклування, належать до найбільш соціально вразливих категорій населення та потребують особливої уваги з боку держави й фахівців соціальної сфери. Відсутність батьківського піклування істотно впливає на процес формування особистості дитини, її емоційний стан, поведінкові реакції, особливості спілкування та соціалізації. Саме тому соціальна робота з цією категорією дітей має базуватися на комплексному підході, що поєднує соціальні, психологічні та педагогічні аспекти допомоги [18].

Наукові дослідження свідчать, що сім’я відіграє провідну роль у формуванні базових уявлень дитини про світ, себе та інших людей. У разі втрати батьків або позбавлення їх батьківського піклування у дитини порушується почуття стабільності та безпеки, що негативно позначається на її психоемоційному розвитку. Особливо складною є ситуація для дітей, які зазнали втрати батьків унаслідок воєнних дій, насильства або тривалого перебування в умовах соціальної нестабільності [25].

Емоційний стан дітей, позбавлених батьківського піклування, часто характеризується підвищеним рівнем тривожності, страху, емоційної напруженості та відчуттям покинутості. У поведінці таких дітей можуть проявлятися агресивність, замкненість, недовіра до дорослих або надмірна залежність від значущих осіб. За даними психологічних досліджень, ці прояви є реакцією на втрату близьких людей та недостатність емоційної підтримки [1].

Важливою психолого-педагогічною особливістю дітей без батьківського піклування є формування заниженої самооцінки та негативного образу «Я».

Відсутність стабільних емоційних зв’язків із дорослими призводить до того, що дитина часто відчуває себе непотрібною або менш значущою порівняно з іншими дітьми. Це може ускладнювати процес міжособистісної взаємодії та призводити до труднощів у побудові соціальних контактів [1].

У навчальній діяльності зазначена категорія дітей нерідко стикається з труднощами у засвоєнні навчального матеріалу, зниженням концентрації уваги та мотивації до навчання. Причинами цього є часті зміни місця проживання, порушення освітнього процесу, а також психологічні переживання, які відволікають дитину від навчання. У зв’язку з цим виникає потреба в індивідуалізації освітнього процесу та тісній взаємодії соціального працівника з педагогічними працівниками.

Соціальна робота з дітьми, які залишилися без батьківського піклування, спрямована на подолання негативних наслідків травматичного досвіду та створення умов для гармонійного розвитку дитини. Важливим завданням соціального працівника є оцінка індивідуальних потреб дитини, організація соціального супроводу та забезпечення доступу до необхідних соціальних і психологічних послуг [1].

У процесі професійної діяльності соціальний працівник виконує посередницьку функцію між дитиною та різними соціальними інституціями: закладами освіти, охорони здоров’я, службами у справах дітей, прийомними сім’ями та громадськими організаціями. Така взаємодія сприяє комплексному вирішенню проблем дитини та забезпеченню захисту її прав і законних інтересів.

Особливе значення в соціальній роботі з дітьми без батьківського піклування має індивідуальна форма роботи. Вона передбачає встановлення довірливих стосунків між соціальним працівником і дитиною, надання емоційної підтримки, розвиток навичок саморегуляції та поступове формування позитивного ставлення до себе й оточення. Для дітей молодшого віку ефективними є ігрові та арт-терапевтичні методи, тоді як для підлітків – індивідуальні бесіди, тренінги особистісного розвитку та формування життєвих навичок [1].

Групові форми соціальної роботи відіграють важливу роль у процесі соціалізації дітей без батьківського піклування. Участь у групових заняттях і тренінгах сприяє розвитку комунікативних навичок, формуванню навичок співпраці та подоланню почуття соціальної ізольованості. Групова взаємодія допомагає дітям усвідомити власну значущість і отримати позитивний досвід міжособистісного спілкування [16].

Соціально-педагогічний напрям роботи передбачає співпрацю соціального працівника з педагогами та вихователями закладів освіти. Важливим завданням є створення сприятливих умов для навчання, формування позитивної навчальної мотивації та підтримка дітей у період адаптації до освітнього середовища. Такий підхід сприяє підвищенню успішності та загального рівня соціальної адаптації дитини [16].

В умовах воєнного стану соціальна робота з дітьми, які залишилися без батьківського піклування, набуває особливої актуальності. Зростання кількості дітей, які пережили втрату близьких або вимушене переміщення, потребує від соціальних працівників володіння методами кризового втручання та психосоціальної реабілітації. Водночас важливим завданням є забезпечення стабільності соціального середовища, що сприяє відновленню психологічної рівноваги дитини [16].

Таким чином, соціальна робота з дітьми, які залишилися без батьківського піклування, є багатокомпонентним процесом, що потребує урахування емоційного стану, психолого-педагогічних особливостей та індивідуальних потреб кожної дитини. Комплексний підхід, орієнтований на найкращі інтереси дитини, створює умови для її успішної адаптації, соціалізації та подальшого повноцінного розвитку в суспільстві.

1.3. Соціальна підтримка дітей без батьківського піклування в умовах війни

Збройна агресія проти України спричинила різке зростання кількості дітей, які втратили батьків або були позбавлені належного батьківського

піклування. З метою гарантування їхнього соціального захисту держава вжила низку нормативних та організаційних заходів, спрямованих на спрощення механізмів влаштування таких дітей у сімейні форми виховання. Зокрема, було оптимізовано процедури передачі дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, до прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу, а також під опіку чи піклування близьких родичів.

До запровадження воєнного стану в Україні влаштування дітей, які залишилися без батьківського піклування, до сімейних форм виховання було можливим лише за наявності документального підтвердження смерті батьків. В умовах збройної агресії Кабінетом Міністрів України було внесено зміни до Порядку № 866, що суттєво розширили можливості сімейного влаштування таких дітей. Зокрема, якщо раніше передача дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, до прийомної сім'ї чи іншої сімейної форми виховання здійснювалася виключно на постійній основі, то нині законодавством передбачено можливість як постійного, так і тимчасового влаштування [39].

Тимчасове перебування дитини в сімейних формах виховання може бути застосоване у випадках, зумовлених об'єктивними обставинами, зокрема на період відпустки прийомних батьків, лікування дитини або вирішення інших життєвих ситуацій. Запроваджені зміни мають на меті розширити коло дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які можуть виховуватися в сімейному середовищі, навіть за умов, коли сім'я не готова взяти дитину на постійне проживання, що відповідає принципу пріоритету сімейного виховання [39].

До запровадження воєнного стану в Україні влаштування дітей, які залишилися без батьківського піклування, до сімейних форм виховання було можливим лише за наявності документального підтвердження смерті батьків. В умовах збройної агресії Кабінетом Міністрів України було внесено зміни до Порядку № 866, що суттєво розширили можливості сімейного влаштування таких дітей. Зокрема, якщо раніше передача дитини-сироти або дитини,

позбавленої батьківського піклування, до прийомної сім'ї чи іншої сімейної форми виховання здійснювалася виключно на постійній основі, то нині законодавством передбачено можливість як постійного, так і тимчасового влаштування [39].

Тимчасове перебування дитини в сімейних формах виховання може бути застосоване у випадках, зумовлених об'єктивними обставинами, зокрема на період відпустки прийомних батьків, лікування дитини або вирішення інших життєвих ситуацій. Запроваджені зміни мають на меті розширити коло дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які можуть виховуватися в сімейному середовищі, навіть за умов, коли сім'я не готова взяти дитину на постійне проживання, що відповідає принципу пріоритету сімейного виховання

До запровадження воєнного стану в Україні влаштування дітей, які залишилися без батьківського піклування, до сімейних форм виховання було можливим лише за наявності документального підтвердження смерті батьків. В умовах збройної агресії Кабінетом Міністрів України було внесено зміни до Порядку № 866, що суттєво розширили можливості сімейного влаштування таких дітей. Зокрема, якщо раніше передача дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, до прийомної сім'ї чи іншої сімейної форми виховання здійснювалася виключно на постійній основі, то нині законодавством передбачено можливість як постійного, так і тимчасового влаштування [39].

Тимчасове перебування дитини в сімейних формах виховання може бути застосоване у випадках, зумовлених об'єктивними обставинами, зокрема на період відпустки прийомних батьків, лікування дитини або вирішення інших життєвих ситуацій. Запроваджені зміни мають на меті розширити коло дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які можуть виховуватися в сімейному середовищі, навіть за умов, коли сім'я не готова взяти дитину на постійне проживання, що відповідає принципу пріоритету сімейного виховання.

У період воєнного стану було також спрощено процедуру влаштування дітей, які залишилися без батьківського піклування, під опіку або піклування

родичів. Такі зміни спрямовані на оперативне забезпечення захисту прав та інтересів дитини, а також на збереження її родинного оточення, що відповідає принципу пріоритетності сімейного виховання.

Відповідно до оновлених нормативних вимог, для призначення опіки чи піклування над дитиною родичу необхідно подати мінімальний пакет документів, що істотно скорочує строки ухвалення відповідних рішень органами опіки та піклування.

До переліку обов'язкових документів належать:

1. заява встановленого зразка;

2. копія паспорта заявника;

3. документи, що підтверджують наявність родинних зв'язків із дитиною;

4. медичні довідки від лікаря-нарколога та лікаря-психіатра, які засвідчують відсутність протипоказань для виконання опікунських обов'язків [43].

Для призначення особи на посаду опікуна або піклувальника додатково передбачено подання довідки про відсутність судимості, виданої територіальним сервісним центром Міністерства внутрішніх справ України за місцем проживання заявника. У випадку об'єктивної неможливості отримання зазначеної довідки заявник подає письмову заяву про відсутність притягнення до кримінальної відповідальності за злочини, передбачені статтями Кримінального кодексу України, визначеними частиною першою статті 212 Сімейного кодексу України. При цьому відповідальність за достовірність наданих відомостей покладається безпосередньо на опікунів або піклувальників [46].

Запроваджені спрощення сприяють більш оперативному влаштуванню дітей у родинне середовище, мінімізують ризики їх інституціалізації та забезпечують безперервність виховання в умовах надзвичайних обставин.

Крім того, в умовах дії воєнного стану для осіб, які претендують на виконання функцій опікунів або піклувальників, було скасовано обов'язкове проходження спеціального навчального курсу з питань виховання дітей, які залишилися без батьківського піклування. Таке рішення спрямоване на

оперативне реагування на надзвичайні обставини та забезпечення своєчасного влаштування дітей у безпечне сімейне середовище.

Запроваджені зміни створюють додаткові можливості для посилення соціального захисту дітей, які втратили батьків або залишилися без належного батьківського піклування внаслідок воєнних дій. Вони дозволяють швидше приймати рішення щодо влаштування дітей та мінімізувати ризики їх тривалого перебування в умовах інституційного догляду [48].

Практичне значення зазначених змін проявляється, зокрема, у тому, що діти, які залишилися без батьківського піклування, можуть бути тимчасово влаштовані до сімейних форм виховання, де їм забезпечується належний догляд, емоційну підтримку та стабільність. Окрім того, діти, які втратили батьків, отримують можливість бути переданими під опіку або піклування близьких родичів, з якими вони мають сформовані родинні та емоційні зв'язки, що сприяє збереженню відчуття безпеки та приналежності [48].

Важливим наслідком таких змін є також зменшення потреби у тривалому перебуванні дітей у закладах інституційного типу, де існує ризик соціальної ізоляції та ускладнення процесів соціалізації. Забезпечення виховання дитини в сімейному або наближеному до сімейного середовищі відповідає сучасним підходам до захисту прав дитини та принципам гуманізації соціальної політики.

Зазначені нормативні нововведення слід розглядати як тимчасові заходи, що діють у період воєнного стану. Водночас вони мають важливе значення для забезпечення прав і законних інтересів дітей, які зазнали найбільшого впливу воєнних подій, та сприяють створенню умов для їх безпеки, розвитку й соціальної підтримки в кризових умовах [48].

Окрім зазначених напрямів діяльності, організації соціальної сфери зобов'язані забезпечувати комплексну підтримку дітей, які перебувають у державних закладах інституційного догляду. У сучасних умовах особливого значення набуває гарантування реалізації базових соціальних прав таких дітей, насамперед у сферах освіти, охорони здоров'я та соціального захисту.

Важливим напрямом діяльності є забезпечення доступу дітей до освіти та

професійної підготовки. В умовах воєнних дій діти, які залишилися без батьківського піклування, нерідко зіштовхуються з порушенням безперервності освітнього процесу через вимушене переміщення або припинення роботи навчальних закладів. У цьому контексті організації соціальної сфери мають сприяти створенню умов для продовження навчання, у тому числі шляхом організації дистанційної освіти, переведення до інших закладів освіти та забезпечення доступу до альтернативних форм навчання [48].

Не менш важливим є забезпечення доступу дітей до медичних послуг. Воєнні події негативно впливають на фізичний і психоемоційний стан дітей, які залишилися без батьківського піклування, що зумовлює підвищену потребу в медичному супроводі. Організації соціальної сфери повинні забезпечувати можливість отримання своєчасної медичної допомоги, зокрема первинної медичної допомоги, спеціалізованого лікування, а також психологічної та психосоціальної підтримки.

Окремим напрямом діяльності виступає забезпечення соціального захисту дітей цієї категорії. Відсутність батьківського піклування значною мірою підвищує ризики соціальної незахищеності, що обумовлює необхідність доступу до державних соціальних виплат, пільг та інших форм матеріальної підтримки. Завданням організацій соціальної сфери є сприяння реалізації відповідних соціальних гарантій, що забезпечують задоволення базових життєвих потреб дітей та створюють умови для їхнього стабільного розвитку [48].

У зв’язку зі значним навантаженням на державну систему соціального захисту в умовах воєнного стану вагому підтримку діяльності державних служб надають благодійні та громадські організації. Їхня участь суттєво розширює можливості розвитку соціальної роботи з дітьми, які залишилися без батьківського піклування, а також сприяє підвищенню рівня підтримки опікунів і прийомних сімей.

Показовим прикладом такої взаємодії є діяльність *Благодійного фонду «Відродження»,* який здійснює фінансову підтримку сімей опікунів та

прийомних сімей, що взяли на виховання або всиновили дітей, позбавлених батьківського піклування. Надана допомога спрямована на покриття першочергових потреб дітей, покращення умов їх проживання та створення стабільного середовища для розвитку в сімейних формах виховання [7].

Таким чином, діяльність благодійних організацій у період війни виступає важливим доповненням до державної системи соціального захисту, сприяючи забезпеченню комплексної підтримки дітей, які залишилися без батьківського піклування, та осіб, що взяли на себе відповідальність за їх виховання.

Вагомий внесок у підтримку дітей, які постраждали внаслідок збройного конфлікту, роблять вітчизняні та міжнародні благодійні й гуманітарні організації. Їхня діяльність спрямована на подолання психологічних, соціальних і освітніх наслідків війни, а також на забезпечення захисту прав дітей, зокрема тих, які втратили батьківське піклування.

Зокрема, *Фонд «Голоси дітей»* з 2015 року здійснює системну роботу з надання психологічної та психосоціальної допомоги дітям, які зазнали травматичного впливу воєнних дій. Діяльність фонду спрямована на стабілізацію емоційного стану дітей та підтримку їхнього психічного здоров’я [45].

Активну роль у сфері захисту прав дітей у зонах збройних конфліктів відіграє *Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ).* Організація реалізує та фінансує програми, спрямовані на підтримку дітей-сиріт і дітей, постраждалих від війни, забезпечує доступ до базових послуг, зокрема освіти, охорони здоров’я та соціального захисту [22].

Міжнародна організація *Save the Children* здійснює комплексну допомогу дітям, які постраждали від збройних конфліктів, у тому числі тим, що втратили батьків. Основні напрями її діяльності охоплюють надання психологічної підтримки, забезпечення доступу до освіти та медичної допомоги, а також реалізацію програм із возз’єднання дітей із сім’ями [56].

Важливим суб’єктом міжнародної допомоги є *Міжнародна організація з міграції (МОМ),* яка працює з дітьми-мігрантами та біженцями, зокрема тими, що були змушені залишити місце проживання через воєнні дії. Організація надає

підтримку у сфері соціальної адаптації, тимчасового розміщення та сприяє процесам сімейного возз'єднання [23].

Крім того, низка гуманітарних організацій, зокрема *Медики без кордонів* та *Карітас,* інтегрують у свою діяльність програми допомоги дітям, які постраждали від наслідків війни. Їхні зусилля спрямовані на надання медичної, психологічної та соціальної підтримки, що суттєво доповнює державні заходи у сфері захисту дітей [14].

Таким чином, співпраця державних структур з благодійними та міжнародними організаціями в умовах війни є важливим чинником забезпечення комплексної допомоги дітям, які зазнали втрат і травматичного досвіду, та сприяє підвищенню ефективності системи соціального захисту.

Зокрема, Благодійний фонд *Діани Подолянчук* та волонтерський центр *Шахіна* здійснюють масштабну гуманітарну діяльність, спрямовану на підтримку Сил оборони України, внутрішньо переміщених осіб, малозабезпечених сімей, а також населення населених пунктів, що перебувають в умовах блокади або гуманітарної загрози. Надана допомога охоплює забезпечення необхідними матеріальними ресурсами, зокрема засобами захисту, медикаментами та іншими предметами першої необхідності [8].

Вагомий внесок у підтримку дітей, які постраждали від війни, здійснює *Всеукраїнський благодійний Таврійський фонд,* який реалізує ініціативу *DITY.HELP.* Діяльність цієї програми спрямована на акумулювання фінансових ресурсів для надання всебічної допомоги дітям, які втратили домівки, батьків, можливість навчатися та повноцінно розвиватися внаслідок воєнних дій [34].

У сфері захисту прав людини та протидії насильству тривалий час працює *Міжнародний жіночий правозахисний центр «Ла Страда-Україна»,* діяльність якого спрямована на запобігання торгівлі людьми, зокрема жінками та дітьми, а також на утвердження гендерної рівності й захист прав дитини [31].

В Україні з кінця 1990-х років активно функціонує благодійна організація Партнерство «Кожній дитині», яка надає підтримку вразливим сім'ям з дітьми та реалізує профілактичні програми, спрямовані на запобігання інституціалізації

дітей, зокрема у Львівській та Київській областях [31].

Подібну спрямованість має діяльність благодійної організації *Надія і житло для дітей,* яка працює як в Україні, так і на міжнародному рівні. Організація надає допомогу дітям, що опинилися у складних життєвих обставинах, та сприяє розвитку сімейних форм виховання [6].

У сфері охорони громадського здоров'я та захисту прав людини важливу роль відіграє організація *Право на здоров'я,* діяльність якої спрямована на підтримку осіб, що зазнали порушення прав і свобод, у тому числі внаслідок воєнних дій [37].

Окреме місце в системі соціального захисту дітей займає *SOS дитяче містечко,* яке функціонує в Україні з 2003 року та надає комплексну підтримку дітям, що втратили батьків або не можуть виховуватися у біологічних сім'ях [5].

Захист прав та інтересів дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, є основним напрямом діяльності благодійного фонду *Зміни одне життя – Україна,* який працює в Україні з 2014 року та сприяє розвитку сімейних форм виховання [9].

Професійний розвиток і підтримку фахівців соціальної сфери забезпечує *Ліга соціальних працівників України,* що з 1999 року здійснює діяльність у сфері соціальної підтримки дітей, сімей і молоді [11].

Благодійні та громадські організації відіграють важливу роль у системі соціального захисту осіб, які постраждали внаслідок війни в Україні. Їхня діяльність спрямована на надання гуманітарної допомоги, захист прав людини, підтримку дітей та розвиток сімейних форм виховання.

Взаємодія державних соціальних служб і благодійних організацій у сфері соціальної роботи з дітьми, які залишилися без батьківського піклування, в умовах війни є необхідною передумовою забезпечення їхнього захисту, безпеки та підтримки. Така співпраця сприяє створенню умов для адаптації дітей до нових життєвих реалій і їхнього розвитку як повноцінних членів суспільства.

Загалом діяльність організацій соціальної сфери у наданні соціальної підтримки дітям, які залишилися без батьківського піклування, в умовах воєнних

викликів набуває особливої соціальної значущості. Воєнні дії суттєво ускладнили життєві обставини цієї категорії дітей, що зумовило необхідність оперативного реагування та впровадження гнучких механізмів соціального захисту.

Встановлено, що ефективна підтримка дітей, які залишилися без батьківського піклування, забезпечується завдяки скоординованій взаємодії державних органів, соціальних служб, громадських і благодійних організацій. Запроваджені нормативні зміни, спрямовані на спрощення процедур сімейного влаштування та опіки, у поєднанні з гуманітарною, психологічною й соціальною допомогою неурядового сектору, сприяють задоволенню базових потреб дітей і зменшенню ризиків їх інституціалізації.

Доведено, що комплексний підхід до соціальної роботи, який поєднує соціальну діагностику, адаптаційні та корекційні заходи, забезпечення доступу до освіти, охорони здоров’я й соціальних гарантій, створює умови для стабілізації психоемоційного стану дітей та їх успішної адаптації до нових умов життя. У цьому контексті особливого значення набуває міжсекторальне партнерство, що дозволяє підвищити ефективність соціальної підтримки в кризових ситуаціях.

Отже, діяльність організацій соціальної сфери в умовах воєнних викликів є ключовим чинником забезпечення захисту прав дітей, які залишилися без батьківського піклування, та формування передумов для їх подальшого розвитку й інтеграції в суспільство.

1.4. Інноваційні підходи та сучасні методи роботи з дітьми без батьківського піклування в умовах війни

Воєнні дії на території України суттєво ускладнили умови життєдіяльності дітей, які залишилися без батьківського піклування, та загострили проблему забезпечення їм своєчасної й якісної соціальної допомоги. Вимушене переміщення, перебування у небезпечному середовищі, психологічні травми та обмежений доступ до соціальних установ вимагають перегляду традиційних підходів до соціальної роботи з даною категорією дітей. У даному

контексті особливої актуальності набуває впровадження інноваційних технологій і сучасних методів соціальної роботи, які дозволяють адаптувати соціальні послуги до умов війни та забезпечити їхню доступність, безперервність і ефективність.

Інноваційні технології та сучасні методи соціальної роботи з дітьми, які залишилися без батьківського піклування в умовах війни, характеризуються низкою важливих переваг. Насамперед вони розширюють можливості надання соціальних послуг дітям, які проживають у віддалених або важкодоступних населених пунктах, а також тим, хто через воєнні обставини не має змоги особисто звертатися до соціальних установ. Особливо це стосується дітей, які були змушені залишити місце постійного проживання та переміститися до інших регіонів країни [35].

Використання інноваційних підходів сприяє підвищенню рівня безпеки дітей, оскільки значна частина соціальної підтримки може надаватися дистанційно. Такий формат роботи є доцільним для дітей, які зазнали негативного досвіду, пов’язаного з воєнними подіями, та потребують обережного, поетапного залучення до соціальної взаємодії.

Крім того, застосування сучасних технологій у соціальній роботі дозволяє оптимізувати процес надання соціальних послуг і раціонально використовувати ресурси. У порівнянні з традиційними формами роботи, інноваційні методи часто є більш гнучкими та економічно доцільними, що має особливе значення в умовах обмеженого фінансування соціальної сфери під час війни.

До найбільш актуальних інноваційних технологій і методів соціальної роботи з дітьми, які залишилися без батьківського піклування в умовах війни, належать електронні платформи для спілкування та взаємодії. Такі цифрові сервіси, як Zoom, Skype, Discord, можуть використовуватися для проведення онлайн-зустрічей, групових занять, консультацій і психосоціальної підтримки. Це дає змогу дітям підтримувати комунікацію з однолітками, соціальними працівниками та іншими значущими дорослими незалежно від їхнього місця перебування.

Важливе місце в системі соціальної роботи з даною категорією дітей займають ігрові терапевтичні методи, опишемо їх.

1. Ігрова терапія є ефективним засобом роботи з дітьми, які пережили травматичні події, оскільки сприяє вираженню емоцій, зниженню рівня тривожності та формуванню відчуття психологічної безпеки. Застосування ігрових методик можливе як в індивідуальній, так і в груповій формі роботи.

2. Арт-терапія, яка передбачає використання різних видів творчої діяльності для емоційного самовираження дитини. Малювання, ліплення, музика, танець та інші форми творчості допомагають дітям усвідомити й опрацювати власні переживання, сприяють емоційному розвантаженню та відновленню внутрішніх ресурсів.

Водночас слід підкреслити, що інноваційні технології та сучасні методи соціальної роботи мають застосовуватися у поєднанні з традиційними формами підтримки. Лише комплексний підхід дозволяє забезпечити дітям, які залишилися без батьківського піклування, всебічну соціальну, психологічну та педагогічну допомогу в складних умовах воєнного часу.

Нижче наведено приклади інноваційних технологій і методів соціальної роботи з дітьми, які залишилися без батьківського піклування в умовах воєнних подій в Україні. Одним із найбільш поширених і затребуваних напрямів є *дистанційна соціальна робота,* що реалізується із застосуванням сучасних засобів комунікації, зокрема мережі Інтернет, телефонного зв'язку, електронної пошти та інших цифрових платформ.

Дистанційний формат соціальної роботи дозволяє забезпечити безперервність надання допомоги дітям незалежно від їхнього місця перебування та рівня безпекової ситуації. У межах дистанційної соціальної роботи можуть надаватися такі види соціальних послуг:

1. Консультативна допомога, яка передбачає надання психологічних, соціальних, правових та інформаційних консультацій, спрямованих на вирішення актуальних проблем дитини та захист її прав і законних інтересів.

2. Психологічна підтримка, що полягає у наданні професійної допомоги

дітям, які перебувають у стані емоційного напруження, переживають наслідки стресу, психотравмівних подій або депресивні стани, зумовлені воєнними обставинами.

3. Освітні програми, спрямовані на забезпечення доступу дітей до навчального процесу в умовах неможливості відвідування закладів освіти. Такі програми сприяють збереженню освітньої мотивації та безперервності розвитку дитини.

4. Сприяння соціальній інтеграції дітей у громаду, що включає підтримку їх участі в соціальних, культурних та виховних заходах громади, формування навичок соціальної взаємодії та відновлення почуття приналежності до соціального середовища.

Одним із прикладів упровадження дистанційної форми соціальної роботи в Україні як інноваційної моделі супроводу сімей, які мають намір прийняти дитину у свою родину, є використання чат-боту *«Дитина не сама».* Даний цифровий інструмент розглядається як ефективний засіб інформування населення щодо значущості сімейних форм виховання дітей, а також як механізм реалізації системного та комплексного підходу у роботі з кандидатами у прийомні сім'ї та інші форми сімейного виховання [55].

Функціонування чат-боту «Дитина не сама» передбачає реалізацію поетапного супроводу сімей, який охоплює чотири основні етапи. Перший, *інформаційно-організаційний етап,* спрямований на надання потенційним батькам необхідних відомостей щодо існуючих форм влаштування дітей, процедури подання заяв, переліку обов'язкових документів, а також умов і вимог до проходження навчання кандидатів у сімейні форми виховання [55].

Другий, *навчально-мотиваційний етап,* передбачає проведення дистанційного навчання, у межах якого розглядаються питання догляду за дитиною, особливості її виховання, соціальної адаптації та подолання можливих труднощів інтеграції у сімейне середовище. Такий формат сприяє підвищенню готовності сімей до прийняття дитини та формуванню відповідального ставлення до батьківських обов'язків.

На *нормативно-консультативному етапі* сім'ям надаються фахові консультації, рекомендації та підтримка з боку спеціалістів, що допомагає їм орієнтуватися у правових, соціальних та психологічних аспектах процесу прийняття дитини у сім'ю.

Завершальним є *узагальнюючо-моніторинговий етап,* який полягає у зборі та аналізі інформації про сім'ї, що пройшли навчання, а також у відстеженні їх подальшого руху на шляху до влаштування дитини. Це дозволяє оцінити ефективність супроводу та своєчасно виявляти потребу у додатковій підтримці.

Загалом, чат-боти як інструмент соціальної роботи можуть успішно застосовуватися для супроводу сімей, сприяючи вирішенню індивідуальних проблем, розвитку навичок подолання складних життєвих ситуацій, підвищенню рівня поінформованості щодо соціальних ризиків та формуванню сприятливих умов для виховання і розвитку дітей. Крім того, вони полегшують інтеграцію сімей у соціальне середовище та розширюють доступ до соціальних послуг.

Зокрема, використання чат-ботів у соціальній роботі дає можливість:

1. оперативно надавати інформаційну та консультативну підтримку сім'ям, які стикаються з такими проблемами, як бідність, безробіття, домашнє насильство та іншими соціальними викликами;

2. сприяти формуванню у членів сім'ї навичок ефективного вирішення проблем, управління стресом, конструктивного спілкування та постановки життєвих цілей;

3. підвищувати обізнаність щодо соціальних ризиків і шляхів їх попередження;

4. створювати ресурсну мережу взаємодії між сім'ями, соціальними працівниками, педагогами та іншими фахівцями;

5. забезпечувати зручний і швидкий доступ до соціальних послуг [55].

Особливо доцільним є використання чат-ботів для сімей, які проживають у сільській місцевості, мають обмежені можливості отримання соціальної допомоги або не відчувають психологічного комфорту під час звернення до

традиційних форм соціальної підтримки. Хоча даний вид супроводу перебуває на етапі активного розвитку, він має значний потенціал для підвищення ефективності соціальної роботи як в Україні, так і в інших країнах.

Таким чином, чат-бот «Дитина не сама» можна розглядати як інноваційну модель соціального супроводу сімей, орієнтовану на комплексну підтримку кандидатів у сімейні форми виховання та надання реальної допомоги на рівні територіальних громад.

Поряд із цифровими інструментами важливим інноваційним напрямом є *гейміфікація соціальної роботи,* що передбачає використання ігрових елементів у процесі надання соціальних послуг. У роботі з дітьми, які залишилися без батьківського піклування в умовах війни, гейміфікація може бути спрямована на підвищення навчальної мотивації шляхом створення інтерактивних освітніх програм, розвиток навичок саморегуляції, стресостійкості та самодопомоги, а також формування позитивного ставлення до себе й оточення [55].

Крім того, важливе значення має використання *онлайн-курсів для навчання та розвитку дітей*, які забезпечують доступ до освіти незалежно від місця проживання та безпекової ситуації. Такі курси можуть виступати як альтернативою, так і доповненням до традиційного навчання, сприяючи безперервному розвитку дитини в умовах воєнних викликів.

Одним із показових прикладів використання онлайн-курсів в Україні у сфері підтримки дітей в умовах воєнних викликів є освітній *курс «Психологічна підтримка дітей в умовах війни»,* розроблений громадською організацією Освіторія за сприяння Міністерства освіти і науки України та ЮНІСЕФ. Даний курс спрямований на формування у фахівців та батьків необхідних знань і практичних навичок для надання ефективної психологічної допомоги дітям, які зазнали впливу воєнних подій.

Навчальна програма орієнтована на педагогів, батьків, вихователів, соціальних працівників та інших спеціалістів, діяльність яких пов’язана з роботою з дітьми. Зміст курсу структуровано у шість тематичних модулів, у межах яких розкриваються питання психологічної природи стресу та

травматичного досвіду, особливості реагування дітей на кризові події, а також пропонуються практичні методики психологічної підтримки. Окрема увага приділяється специфіці роботи з дітьми саме в умовах війни, з урахуванням їхніх вікових, емоційних та соціальних особливостей [36].

Поряд із онлайн-навчанням, у соціальній роботі з дітьми, які пережили травматичний досвід, перспективним напрямом є використання технологій віртуальної реальності. Застосування VR-технологій може бути доцільним у психотерапевтичній роботі, оскільки дозволяє відтворювати складні або травмуючі ситуації у контрольованому та безпечному середовищі, сприяючи поступовому зниженню рівня тривожності та емоційного напруження у дітей.

Не менш актуальним є використання доповненої реальності як інструменту навчання та розвитку. Завдяки AR-технологіям діти можуть залучатися до інтерактивних форм навчання, зокрема під час вивчення іноземних мов, природничих дисциплін або виконання навчальних експериментів, що підвищує їхню зацікавленість і мотивацію до пізнавальної діяльності.

Важливим інноваційним напрямом соціальної роботи в умовах війни виступає *партнерство з громадою,* яке передбачає налагодження взаємодії між фахівцями соціальної сфери та представниками місцевих і ширших соціальних спільнот. Така співпраця сприяє підвищенню якості соціальних послуг, а також формуванню толерантного й підтримувального ставлення суспільства до дітей, які залишилися без батьківського піклування [36].

У практичній діяльності партнерство з громадою може реалізовуватися на різних рівнях. На місцевому рівні воно охоплює взаємодію соціальних працівників із органами місцевого самоврядування, закладами освіти, громадськими та благодійними організаціями. На національному рівні така співпраця передбачає залучення центральних органів влади, всеукраїнських громадських об’єднань та міжнародних організацій до реалізації програм підтримки дітей.

Окрему увагу в сучасній соціальній роботі приділено *інтеграції соціальних послуг,* що передбачає комплексне надання соціальної, психологічної,

педагогічної та правової допомоги дітям, які залишилися без батьківського піклування. Такий підхід дозволяє більш ефективно реагувати на індивідуальні потреби дитини та сприяти вирішенню її життєвих проблем [36].

Прикладом практичної реалізації інтегрованого підходу є програма соціальної адаптації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, *«Стійкість та розвиток»,* розроблена благодійною організацією Карітас-Тернопіль. Зазначена програма спрямована на формування у дітей життєстійкості, розвиток соціальних навичок та підтримку їх особистісного зростання в умовах кризових викликів [44].

Програма ґрунтується на принципі персоналізованого підходу, що передбачає врахування індивідуальних потреб, життєвого досвіду та психоемоційного стану кожної дитини. Такий підхід дозволяє вибудовувати адресну систему підтримки, орієнтовану на подолання конкретних труднощів і забезпечення умов для гармонійного розвитку дитини. У межах реалізації програми передбачено комплекс взаємопов’язаних заходів.

Одним із ключових компонентів програми є проведення індивідуальних консультацій з дітьми, а також з їхніми опікунами або піклувальниками. Консультаційна робота спрямована на аналіз проблемних ситуацій, визначення актуальних запитів та пошук ефективних шляхів їх розв’язання з урахуванням ресурсів сім’ї та дитини [47].

Важливе місце в структурі програми займають соціально-психологічні тренінги, метою яких є зниження негативних наслідків психотравмівного досвіду, розвиток комунікативних умінь і навичок соціальної взаємодії. У процесі тренінгової роботи діти набувають досвіду конструктивного спілкування, співпраці з однолітками та дорослими, а також навчаються ефективним стратегіям поведінки у складних життєвих ситуаціях.

Окремим напрямом програми є арт-терапевтичні заняття, які створюють безпечний простір для емоційного самовираження дітей. Залучення до творчої діяльності сприяє розвитку емоційно-вольової сфери, активізації пізнавальних процесів, формуванню позитивного образу «Я» та підвищенню рівня самооцінки

[47].

Результати реалізації програми засвідчили її позитивний вплив на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Зокрема, учасники програми змогли покращити власний психоемоційний стан, зменшити прояви тривожності та подолати наслідки пережитих психологічних травм. Крім того, у дітей сформувалися та зміцнилися соціальні навички й уміння, необхідні для успішної адаптації до нового соціального середовища, а також відбулося становлення позитивної Я-концепції та зростання впевненості у власних можливостях.

Отже, програма *«Простір добра і підтримки»* є показовим прикладом реалізації інтегрованого підходу в соціальній роботі, оскільки поєднує різні форми та методи соціальної, психологічної й консультативної допомоги. Така комплексність дозволяє цілісно вирішувати проблеми дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, та сприяє їх успішній соціальній адаптації [47].

Наведені приклади інформують лише окремі напрями застосування інноваційних технологій і сучасних методів соціальної роботи у процесі надання допомоги дітям, які залишилися без батьківського піклування в умовах воєнних викликів. Водночас актуальним залишається подальше удосконалення, апробація та практичне впровадження таких підходів з метою забезпечення доступності своєчасної, якісної та комплексної соціальної підтримки для цієї вразливої категорії дітей.

Отже, проведений аналіз інноваційних підходів та сучасних методів соціальної роботи з дітьми, які залишилися без батьківського піклування в умовах воєнних викликів, дає підстави стверджувати, що традиційні форми соціальної допомоги в сучасних умовах потребують суттєвого оновлення та доповнення. Воєнні події значно ускладнили процес соціального супроводу цієї категорії дітей, водночас актуалізувавши потребу у впровадженні гнучких, доступних і безпечних форм надання соціальних послуг.

Застосування інноваційних технологій, зокрема дистанційної соціальної

роботи, онлайн-курсів, цифрових платформ, чат-ботів, елементів гейміфікації, а також використання арт-терапевтичних і психосоціальних методів, сприяє забезпеченню безперервності підтримки, підвищенню її ефективності та орієнтації на індивідуальні потреби кожної дитини. Важливою перевагою таких підходів є можливість охоплення дітей незалежно від їхнього місця перебування та рівня безпекової ситуації.

Водночас доведено, що найбільш результативною є інтеграція інноваційних і традиційних методів соціальної роботи, що забезпечує комплексний підхід до вирішення проблем дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Особливого значення набуває міжсекторальна взаємодія та партнерство з громадою, які сприяють підвищенню якості соціальних послуг і створенню сприятливого соціального середовища для розвитку та адаптації дітей.

Таким чином, упровадження інноваційних підходів і сучасних методів соціальної роботи в умовах воєнних викликів є необхідною передумовою забезпечення ефективного захисту прав і законних інтересів дітей, які залишилися без батьківського піклування, а також їхньої успішної соціальної адаптації та інтеграції в суспільство.

РОЗДІЛ ІІ. ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ БЕЗ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ

2.1. Основні проблеми та напрями соціальної роботи з дітьми без батьківського піклування в умовах війни

До повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну система усиновлення та сімейного виховання демонструвала стабільне зростання. Однак із початком війни процес передачі дітей у сім'ї значно ускладнився. У 2022 році кількість усиновлень суттєво знизилася порівняно з довоєнними показниками.

Попри це, у наступні роки спостерігається поступове відновлення усиновлення. За даними Міністерства соціальної політики, *у першому півріччі 2025 року громадяни України усиновили 589 дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування* (з яких значна частина - старші діти) і показник продовжує зростати впродовж року [32].

На кінець серпня 2025 року загальна кількість усиновлених дітей у 2025 році вже становила *770 осіб,* причому найбільшу активність демонстрували Київська та Дніпропетровська області [49].

Також існує суттєва нестача кандидатів у усиновлювачі саме для дітей старшого віку. На кінець першого півріччя 2025 року зі 2276 зареєстрованих кандидатів 1625 висловили бажання усиновити дітей віком 5–10 років, тоді як понад 10000 дітей на обліку мають 10 років і більше [49].

За приблизними оцінками, кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні сягає понад 61,5 тис. дітей-сиріт або позбавлених батьківського піклування, понад 90% із них - у сімейних формах виховання. Дану інформацію стверджує голова Держслужби у справах дітей Петро Добромільський. Також, він зазначає, що «Діти, позбавлені батьківського піклування, і діти-сироти - це 61 500, із них 91,2% - у сімейних формах. Це під опікою, піклування, усиновлення, в дитячих будинках сімейного типу, в прийомних сім'ях, під патронатом. Тих дітей, які залишилися в інституціях, близько 4000». Петро Добромільський додає, що діти, які перебувають у

прийомних сім’ях, в дитячих будинках сімейного типу, в патронаті, також мають право бути усиновленими. Загалом таких дітей зараз, за його даними, 15 тисяч.

Як зазначив Добромільський, зараз служба збільшує кількість тренерів, які проводять навчання з тими сім’ями або особами, які хочуть стати усиновителями. «Цього року у нас 2407 сімей хочуть прийняти дитину в сім’ю і усиновити дітей», - сказав він. Попереднього року таких сімей було 1897. «Більше людей бажають це зробити. І тут питання навчання, підбору документів, проговорення з ними всієї ситуації, тестування. Для нас основне - це безпека дитини. І тут потрібен баланс. Тут питання не в швидкості, не в удосконаленні, а якраз у питанні підібрати дитині саме ту родину, яка найкраще відповідатиме її інтересам», - зазначив посадовець [52].

Він нагадав, що особи, які висловили бажання усиновити дитину, мають відповідати певним критеріям, зокрема, не мати судимості, мати житло і відповідний дохід.

Як зауважив Добромільській, дитячий будинок сімейного типу може прийняти до 10 дітей, якщо в будинку сімейного типу проживає дитина з інвалідністю - то до 8 дітей. Прийомні сім’ї можуть прийняти до 5 дітей.

Держслужба у справах дітей створена в 2023-му році, але повноцінно запрацювала з 2024-го. У 2024 році, за його словами, було 1270 усиновлень. У 2023-му - 970. У 2024 році закуплено понад 50 будинків для дитячих будинків сімейного типу.

У 2025 році держава виділила близько 833 млн. грн. на закупівлю 120 будинків для будинків сімейного типу, які вже створені або будуть створені. Це також стосується тих будинків сімейного типу, які були змушені виїхати за кордон, а тепер хочуть повернутися в Україну. Закупівля таких будинків проводиться, зокрема, за підтримки Фундації першої леді Олени Зеленської [52].

Як повідомляв Укрінформ, Президент Володимир Зеленський анонсував підписання договору між Фундацією Олени Зеленської та Об’єднаними Арабськими Еміратами на спорудження ще 10 будинків для великих прийомних родин в Україні [52].

За оперативними даними обласних служб у справах дітей, станом на 31 серпня 2025 року в Україні 770 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, були усиновлені за рішенням суду. Усі ці діти знайшли родини в Україні [54].

Кількість усиновлених дітей за віком:

1. до 1 року – 112 дітей;

2. від 1 до 2 років – 163 дитини;

3. від 3 до 5 років – 209 дітей;

4. від 6 до 10 років – 185 дітей;

5. від 11 до 17 років – 101 дитина [54].

Найвищі показники усиновлення за 8 місяців продемонстрували Київська та Дніпропетровська області – по 91 дитині; Одеська – 60 дітей; Закарпатська – 52 дитини; Черкаська – 50 дітей; Житомирська – 48 дітей; Львівська – 45 дітей [54].

У нових умовах війни правова та соціальна підтримка дітей без батьківського піклування була значно посилена. Український уряд спростив процедури усиновлення й встановив механізми оперативної передачі дітей під опіку або в сім'ї, щоб мінімізувати ризики тривалого перебування дітей в інституційних закладах. Зокрема, реалізовано цифрові сервіси для пошуку дітей і потенційних родин, що сприяє більш ефективній комунікації між соціальними службами та громадянами [42].

Форми захисту прав та інтересів дітей без батьківського піклування включають такі основні напрями:

- тимчасове влаштування під опіку родичів;
- влаштування в прийомні сім'ї та будинки сімейного типу;
- розміщення в закладах інституційного нагляду, коли інші форми не можливі [42].

Це сприяє забезпеченню прав на повноцінне життя, виховання та соціалізацію у сімейному середовищі – що є найкращою формою розвитку для дитини відповідно до міжнародних стандартів.

Соціальна робота з цією категорією дітей у сучасних умовах спрямована на забезпечення їхніх основних прав та потреб, захист від насильства та жорстокого поводження, а також інтеграцію в суспільство. Для цього застосовуються комплексні заходи: соціально-правова, соціально-психологічна, соціально-педагогічна та соціально-медична допомога [42].

У контексті війни значною проблемою залишається посилення психологічних потреб дітей, зокрема робота з травмами, пов'язаними з війною та втратами. Соціальні працівники повинні мати спеціальну підготовку для надання комплексної підтримки, включаючи психосоціальну реабілітацію та адаптацію до нових умов життя.

Окремою сферою залишається ситуація з дітьми, які тимчасово опинилися за межами України під час евакуацій або були депортовані окупаційними силами. Українська держава та громадські ініціативи, зокрема програма *Bring Kids Back UA*, працюють над поверненням таких дітей до країни та забезпеченням їх реінтеграції та сімейного влаштування [42].

На законодавчому рівні соціальні працівники у своїй діяльності керуються низкою норм, серед яких:

1. Закон України «Про охорону дитинства» [18];

2. Закон України «Про соціальні послуги» [19];

3. Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» [20];

4. Міжнародні документи, зокрема Конвенція про права дитини та інші міжнародні акти, що гарантують права та захист дітей [30].

Сучасний стан соціальної роботи з дітьми без батьківського піклування в Україні в умовах війни демонструє, що хоча система зазнала значних викликів, реалізовані законодавчі зміни, організаційні заходи та суспільні ініціативи сприяють поступовому відновленню сімейних форм виховання та захисту прав дитини в кризових умовах.

Соціальна робота з дітьми, які втратили батьківське піклування внаслідок воєнних подій в Україні, характеризується низкою специфічних особливостей. Її

зміст не обмежується реагуванням на нагальні потреби дітей, а передбачає комплексну діяльність, спрямовану на формування умов для їх подальшої успішної соціалізації та підготовки до життя в умовах мирного суспільства.

Серед ключових проблем, з якими зіштовхуються соціальні працівники в період воєнного стану, є істотне зростання кількості дітей, позбавлених батьківського піклування. Це зумовлено загибеллю або пораненням батьків унаслідок бойових дій, масовими вимушеними переміщеннями населення, а також порушенням сімейних зв'язків [26].

Процес повернення дітей на територію України є складним і багатокомпонентним, однак на сьогодні він має чітко визначений механізм реалізації. Кожен із залучених органів державної влади та установ діє відповідно до визначених повноважень, що забезпечує узгодженість дій та дотримання прав і законних інтересів дитини [26].

Соціальні працівники, які здійснюють діяльність з вимушено переміщеними дітьми, повинні володіти спеціальними професійними знаннями та навичками, необхідними для глибокого розуміння їхніх індивідуальних потреб і надання комплексної допомоги. У зв'язку з цим система підготовки фахівців соціальної сфери має бути орієнтована на формування компетентностей, пов'язаних із впливом воєнних подій на розвиток і психоемоційний стан дитини .

Зокрема, програми навчання соціальних працівників доцільно наповнювати тематикою, що охоплює аналіз причин і наслідків війни для дітей, особливості прояву посттравматичного стресового розладу та інших психологічних порушень, зумовлених пережитим травматичним досвідом. Важливе місце має посідати опанування методів соціальної та освітньої адаптації дітей до нового середовища, зокрема через сприяння вивченню мови й культури місця перебування, налагодженню соціальних контактів та інтеграції в освітній процес [21].

Окрему увагу слід приділяти методам психосоціальної підтримки дітей, які зазнали впливу війни, зокрема використанню індивідуальної та групової

роботи, елементів арт-терапії, ігрових форм діяльності та інших практик, спрямованих на відновлення емоційної рівноваги й психологічного благополуччя дитини [21].

Водночас важливим завданням соціальної роботи є забезпечення доступності соціальних послуг для вимушено переміщених дітей, які проживають у найбільш постраждалих від війни регіонах. Ефективним механізмом реалізації цього завдання може стати діяльність мобільних бригад соціальних працівників, що дозволяє оперативно надавати допомогу безпосередньо за місцем перебування дітей та їхніх сімей [21].

Питання виїзду дітей з території України та їх повернення регламентуються чинним національним законодавством, зокрема Законом України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» та Правилами перетинання державного кордону громадянами України. Зазначені нормативно-правові акти визначають правові умови та процедури переміщення дітей через державний кордон.

Процес повернення дітей, які були тимчасово вивезені за межі України внаслідок воєнних дій, є складним і багаторівневим. Серед основних труднощів слід виокремити обмежені можливості повноцінного забезпечення прав і базових потреб дітей на території України, що зумовлено руйнуванням соціальної та житлової інфраструктури, браком фінансових ресурсів, а також нестачею підготовлених фахівців соціальної сфери.

Не менш актуальною проблемою є потреба в наданні кваліфікованої психологічної допомоги дітям, які зазнали травматичного впливу війни. Пережиті події можуть мати довготривалі негативні наслідки для психічного здоров'я дитини, зокрема спричиняти розвиток посттравматичного стресового розладу та інших психоемоційних порушень.

Вирішення зазначених проблем здійснюється за активної участі закордонних дипломатичних установ України, які взаємодіють з уповноваженими державними органами та міжнародними організаціями. Така співпраця спрямована на забезпечення повернення дітей в Україну з

дотриманням принципів безпеки, гуманності та захисту найкращих інтересів дитини [10].

В умовах запровадження воєнного стану в Україні було сформовано та реалізовано низку інструментів, спрямованих на забезпечення і захист прав дітей [51].

Зокрема, важливу роль у цьому процесі відіграє:

1. Національна соціальна сервісна служба України, яка здійснює державний нагляд за дотриманням законних прав та інтересів дітей.

2. На загальнодержавному рівні впроваджено програму «Дитина не сама», основним завданням якої є надання інформаційної та консультативної допомоги дітям і членам їхніх сімей.

3. Створено інституцію Радника-уповноваженого Президента України з прав дитини та дитячої реабілітації, діяльність якої спрямована на захист прав неповнолітніх, що зазнали порушень унаслідок воєнних дій.

Разом із цим, війна актуалізувала проблему забезпечення прав дітей, які втратили батьків або залишилися без батьківського піклування. У відповідь на ці виклики в Україні було запроваджено інноваційну форму тимчасового сімейного влаштування дітей через чат-бот «Дитина не сама». За допомогою цього цифрового інструменту громадяни України мають можливість заявити про готовність тимчасово прийняти дитину, яка опинилася в складних життєвих обставинах [2].

За наявними даними, в Україні налічується 1735 дітей, які втратили батьків або залишилися без батьківського піклування. Із них 1172 дитини проживають у сім’ях родичів, 51 дитина виховується в дитячих будинках сімейного типу, 270 дітей влаштовані до прийомних і патронатних сімей, а 100 дітей тимчасово перебувають у сім’ях громадян, які відгукнулися через чат-бот «Дитина не сама» [2].

Наведені дані свідчать про те, що в Україні, попри складні умови воєнного часу, функціонує система захисту прав дітей, які залишилися без

батьківського піклування, з акцентом на пріоритет сімейних форм виховання та використання сучасних інноваційних підходів.

Повномасштабна війна суттєво ускладнила процеси усиновлення та сімейного влаштування дітей в Україні, водночас актуалізувавши потребу в посиленні державної й соціальної підтримки цієї вразливої категорії. Попри тимчасове зниження показників усиновлення у 2022 році, у наступні роки спостерігається поступове відновлення сімейних форм виховання, що підтверджується зростанням кількості усиновлень та активізацією громадянської участі.

Сучасна система захисту прав дітей, позбавлених батьківського піклування ґрунтується на пріоритеті сімейного виховання, розвитку прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу, патронату та впровадженні інноваційних цифрових інструментів. Важливу роль у цьому процесі відіграють державні інституції, громадські ініціативи та міжнародне партнерство, що дозволяє мінімізувати перебування дітей в інституційних закладах навіть в умовах війни.

Водночас зберігаються суттєві виклики, зокрема дефіцит кандидатів в усиновлювачі для дітей старшого віку, зростання психологічних потреб дітей, пов’язаних із воєнними травмами, а також складність повернення дітей, які опинилися за межами України. Це зумовлює необхідність подальшого вдосконалення системи соціальної роботи, підвищення професійної підготовки соціальних працівників і розширення доступу до комплексної психосоціальної допомоги.

Таким чином, соціальна робота з дітьми, які залишилися без батьківського піклування в умовах воєнного стану, набуває стратегічного значення та має бути спрямована не лише на подолання наслідків кризових ситуацій, а й на створення умов для повноцінної соціалізації, безпеки та сталого розвитку дитини відповідно до принципу найкращих інтересів дитини

2.2. Дослідити особливості соціальної роботи з дітьми, які залишилися без батьківського піклування на базі Служби у справах дітей Полтавської міської ради

Наше дослідження проводилося у м. Полтава, а саме на базі Служби у справах дітей Полтавської міської ради.

Служба у справах дітей Полтавської міської ради – створена як структурний підрозділ для координації роботи з дітьми, які потребують захисту, в тому числі усиновлення, опіки, піклування та сімейних форм виховання (вул. Капітана В. Кісельова, 5) [40].

Щодо інших закладів та сервісів, що функціонують в місті і регіоні, відносяться:

1. Відділення служби у справах дітей для обліку кандидатів у усиновлювачі;
2. Центри соціальних служб для сім'ї, дітей і молоді;
3. Прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу (будинки сімейного типу у Полтавській громаді формально належать до таких форм виховання дітей);
4. Міжвідомча взаємодія з освітніми, медичними та психологічними службами.

Щодо загальної кількості дитячих будинків, прийомних сімей і ДБСТ (дитячий будинок сімейного типу) у м. Полтава визначає місцева служба у справах дітей. За статистичними даними у 138 сім'ях та ДБСТ виховуються 423 дитини без батьківського піклування (станом на 2024 р.) [41].

У м. Полтава та Полтавському регіоні функціонує розгалужена мережа соціальних послуг для дітей, позбавлених батьківського піклування, включно зі службою у справах дітей та сімейними формами виховання. За останні роки спостерігається позитивна динаміка усиновлення, що свідчить про активізацію сімейної політики на регіональному рівні, хоча загальна кількість усиновлень лишається нижчою, ніж до 2022 р. [50].

Щодо статистики усиновлення дітей у м. Полтава.

Протягом 2025 року на Полтавщині усиновили 26 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Це дані пресслужби облдержадміністрації, оприлюднені до Дня усиновлення (17 вересня) показник охоплює й місто Полтаву, і районні громади.

Щодо кількості усиновлення за останні три роки, статистика стверджує наступне:

1. 2023 р. – 29 усиновлених дітей;
2. 2024 р. – 46 усиновлених дітей;
3. 2025 р. – 26 усиновлених дітей.

Ці дані відображають динаміку усиновлення в області, включно з усіма громадами, до яких належить і м. Полтава. Це свідчить про поступове відновлення практики усиновлення навіть в умовах воєнного стану.

Для того, щоб усиновити дитину під час війни потрібно (інформація на порталі Кабінету Міністрів України):

1. *бути громадянином України;*
2. *мати вік від 21 року;*
3. *бути старшим від усиновленої дитини не менше ніж на 15 років;*
4. *проживати на підконтрольній території України.*

Алгоритм дій для того, щоб стати кандидатом на усиновлення через портал «Дія»:

1. оберіть послугу «Усиновлення: реєстрація кандидатом»;
2. заповніть дані про шлюб;
3. укажіть адресу проживання;
4. вкажіть дітей, яких бажаєте усиновити.

Потім потрібно завірити заяву електронним підписом та надіслати її.

Як особисто подати заяву на усиновлення:

1. зверніться до міської, сільської або селищної служби у справах дітей за місцем проживання;
2. напишіть заяву про взяття на облік кандидатів в усиновлювачі;

3. якщо дитину усиновлює подружжя, потрібно подати спільну заяву, підписану обома членами подружжя (якщо один із подружжя не може з'явитися до служби, його заяву, засвідчену нотаріально, може подати інший).

Протягом 5 робочих днів після перевірки усіх зібраних документів служба у справах дітей проводить обстеження житлово-побутових умов заявника, за результатами якого складає акт.

Після цього служба у справах дітей готує висновок про можливість заявників бути усиновлювачами. У разі надання позитивного висновку служба у справах дітей бере заявників на облік кандидатів.

Під час воєнного стану строк дії документів кандидатів в усиновлювачі та висновку про можливість бути усиновлювачами становить 18 місяців із дати видачі.

Далі починається взаємодобір дитини та сім'ї.

044 354 73 00 – спеціальна гаряча лінія для батьків, які хочуть усиновити або взяти на виховання (прийомна сім'я, ДБСТ, опіка / піклування) дитину-сироту, дитину, позбавлену батьківського піклування.

(0532) 50 27 27 – контактний номер телефону служби у справах дітей Полтавської ОВА, за яким можна отримати консультацію щодо влаштування в родину дітей, які втратили опіку батьків.

Щодо роботи соціальних працівників. Соціальна робота з дітьми, які залишилися без батьківського піклування, у місті Полтава здійснюється в межах реалізації державної політики у сфері захисту прав дитини з урахуванням регіональних особливостей та викликів, зумовлених воєнним станом. Полтава як обласний центр стала важливим осередком прийому внутрішньо переміщених осіб, серед яких значну частку становлять діти, що втратили батьків або були розлучені з ними внаслідок воєнних дій. Це зумовило зростання навантаження на систему соціальних служб та актуалізувало потребу в посиленні практичної соціальної роботи на рівні територіальної громади.

Практична діяльність соціальних працівників у м. Полтава спрямована на виявлення дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, проведення

оцінки їхніх потреб, організацію соціального супроводу та забезпечення доступу до необхідних соціальних послуг. Особлива увага приділяється підбору та розвитку сімейних форм виховання, зокрема опіки, піклування, прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу та патронатного виховання, що відповідає принципу пріоритету сімейного середовища для розвитку дитини.

Важливим напрямом практичної соціальної роботи є соціально-психологічна підтримка дітей без батьківського піклування. Значна частина таких дітей зазнала травматичного досвіду, пов’язаного з війною, вимушеним переміщенням, втратою близьких або порушенням звичного способу життя. У зв’язку з цим соціальні працівники у своїй діяльності застосовують індивідуальні та групові форми роботи, спрямовані на стабілізацію психоемоційного стану дитини, розвиток навичок адаптації та формування відчуття безпеки.

Соціально-педагогічна робота в м. Полтава зосереджується на сприянні інтеграції дітей без батьківського піклування в освітнє середовище, подоланні труднощів у навчанні, налагодженні міжособистісних контактів з однолітками та педагогами. У межах цього напряму соціальні працівники співпрацюють із закладами освіти, психологами, педагогами та батьками-вихователями з метою забезпечення комплексного підходу до розвитку дитини.

Окреме місце в практичній діяльності займає соціально-правова допомога, яка передбачає захист прав та законних інтересів дітей, консультування щодо оформлення статусу дитини, позбавленої батьківського піклування, сприяння у вирішенні питань опіки, усиновлення та отримання соціальних виплат. У цьому контексті важливою є міжвідомча взаємодія соціальних служб з органами місцевого самоврядування, службами у справах дітей, закладами охорони здоров’я та громадськими організаціями.

Практика соціальної роботи з дітьми без батьківського піклування в м. Полтава також передбачає роботу з потенційними усиновлювачами, опікунами та прийомними батьками. Соціальні працівники здійснюють інформаційно-просвітницьку діяльність, проводять консультації, сприяють підготовці сімей до прийняття дитини та забезпечують подальший соціальний

супровід з метою запобігання повторному сирітству.

Для того, щоб ефективніше було спілкування соціального працівника з дітьми, які залишилися без батьківського піклування, ми розробили рекомендації, які варто використовувати соціальному працівнику спілкуючись із даною категорією дітей (Додаток А).

Отже, проведене дослідження особливостей соціальної роботи з дітьми, які залишилися без батьківського піклування, на прикладі м. Полтава дає підстави стверджувати, що в місті сформована та функціонує розгалужена система соціальних послуг, спрямованих на захист прав та інтересів цієї вразливої категорії дітей. Основна діяльність у цьому напрямі зосереджена на забезпеченні пріоритету сімейних форм виховання, що відповідає національним та міжнародним стандартам захисту прав дитини.

Таким чином, соціальна робота з дітьми, які залишилися без батьківського піклування, у м. Полтава має комплексний характер і спрямована не лише на задоволення базових потреб дітей, а й на створення умов для їхньої успішної соціалізації та розвитку. Разом із тим, результати дослідження засвідчують необхідність подальшого вдосконалення системи соціальної роботи, зокрема розширення психосоціальних послуг, підвищення професійної підготовки соціальних працівників та розвитку ресурсів територіальної громади.

2.3. Практичні рекомендації щодо підвищення ефективності соціальної роботи з дітьми, які залишилися без батьківського піклування

Аналіз наукових джерел і результатів практичного дослідження особливостей соціальної роботи з дітьми, які залишилися без батьківського піклування, на прикладі м. Полтава показав, що дана категорія дітей зіштовхується з низкою соціальних і психологічних труднощів. Найчастіше це емоційні переживання, пов’язані з втратою батьків, труднощі адаптації до нових умов життя, проблеми у спілкуванні з однолітками та дорослими, а також

зниження навчальної мотивації. У зв’язку з цим виникає потреба у цілеспрямованій та системній соціальній підтримці таких дітей.

З метою підвищення ефективності соціальної роботи з дітьми, які залишилися без батьківського піклування, доцільно впроваджувати такі практичні рекомендації.

1. Індивідуальна підтримка дитини.

Соціальна робота з кожною дитиною має розпочинатися з оцінки її потреб та психоемоційного стану. Соціальному працівнику важливо налагодити довірливий контакт з дитиною, допомогти їй відчути безпеку та підтримку. За потреби доцільно залучати психолога для проведення індивідуальних консультацій, спрямованих на зниження тривожності та емоційної напруги.

Для дітей, які пережили травматичний досвід, рекомендується використовувати ігрові та творчі методи роботи, зокрема малювання, ліплення, казкотерапію, що допомагає дитині виразити свої почуття та поступово адаптуватися до нових умов життя.

2. Групова робота та розвиток соціальних навичок.

Проведення групових занять і тренінгів сприяє розвитку комунікативних навичок дітей, навчанню взаємодії з однолітками та формуванню позитивного досвіду спілкування. Участь у таких заходах допомагає дітям відчути підтримку з боку інших, зменшити почуття самотності та підвищити впевненість у собі.

Групові форми роботи також сприяють формуванню навичок співпраці, відповідальності та взаємоповаги, що є важливими для подальшої соціалізації дитини.

3. Підтримка освітньої адаптації.

Особливу увагу в соціальній роботі з дітьми без батьківського піклування слід приділяти їхній адаптації до навчального процесу. Соціальним працівникам і педагогам необхідно допомагати дітям подолати труднощі у навчанні, організовувати додаткові консультації та сприяти створенню сприятливих умов для навчання. Важливо враховувати індивідуальні можливості дитини та не перевантажувати її навчальними завданнями, особливо в період адаптації,

оскільки надмірне навантаження може посилювати стрес та негативно впливати на мотивацію до навчання.

4. Соціальна інтеграція та дозвілля.

Для успішної адаптації дітей, які залишилися без батьківського піклування, важливо залучати їх до різних форм позанавчальної діяльності. Участь у гуртках, спортивних секціях, творчих заходах та волонтерських ініціативах сприяє розвитку здібностей дітей, формуванню нових соціальних контактів і підвищенню самооцінки.

Підтримка з боку дорослих, зокрема соціальних працівників, вихователів або наставників, допомагає дітям краще орієнтуватися в соціальному середовищі та сприяє формуванню позитивних моделей поведінки.

5. Підтримка сімейних форм виховання.

Важливим напрямом соціальної роботи є підтримка прийомних сімей, опікунів та батьків-вихователів. Соціальні працівники мають здійснювати регулярний соціальний супровід таких сімей, надавати консультації та допомагати у вирішенні проблем, що виникають у процесі виховання дитини.

Регулярний контакт із сім’ями сприяє своєчасному виявленню труднощів і зменшує ризик повторного сирітства.

6. Моніторинг результатів соціальної роботи.

Систематичне відстеження результатів соціальної роботи дозволяє оцінити ефективність наданої допомоги та своєчасно вносити корективи у процес соціального супроводу. Для цього можуть використовуватися спостереження, бесіди з дитиною та сім’єю, а також аналіз змін у поведінці та навчальній діяльності дитини.

ВИСНОВКИ

У процесі дослідження проаналізовано та узагальнено теоретичні й практичні аспекти соціальної роботи з дітьми, які залишилися без батьківського піклування. Отримані результати підтвердили досягнення поставленої мети та виконання визначених завдань, що дало змогу сформулювати такі висновки.

1. Розкрито психологічні та соціальні характеристики дітей, які залишилися без батьківського піклування та розкриті особливості професійної діяльності соціального працівника.

Встановлено, що діти, які залишилися без батьківського піклування, є соціально вразливою категорією, для якої характерні емоційні, поведінкові та труднощі соціалізації, зумовлені втратою сімейних зв'язків.

Зазначено, що ефективна соціальна робота з такими дітьми має ґрунтуватися на комплексному підході, який поєднує соціальні, психологічні та педагогічні складові з урахуванням індивідуальних потреб дитини.

Визначено ключову роль соціального працівника у наданні індивідуальної підтримки, здійсненні соціального супроводу, захисті прав та інтересів дитини, а також у координації взаємодії між освітніми, медичними й соціальними установами. Зазначено, що в умовах воєнних викликів така діяльність набуває особливої значущості та потребує застосування кризових і реабілітаційних підходів. Практична реалізація зазначених напрямів сприяє підвищенню рівня соціальної адаптації дітей та створенню умов для їх повноцінного розвитку.

2. *Висвітлено соціальну підтримку дітей без батьківського піклування в умовах війни.*

З'ясовано, що збройна агресія проти України призвела до суттєвого зростання кількості дітей, які залишилися без батьківського піклування, що актуалізувало потребу в посиленні державної та суспільної соціальної підтримки. В умовах воєнного стану держава запровадила низку нормативних змін, спрямованих на спрощення процедур сімейного влаштування, опіки та піклування, що сприяє оперативному захисту прав та інтересів дітей.

Доведено, що пріоритет сімейних форм виховання, зокрема тимчасового влаштування та передачі дітей під опіку родичів, забезпечує збереження емоційної стабільності дитини та безперервність виховання в кризових умовах.

Визначено, що важливу роль у системі соціального захисту відіграють благодійні, громадські та міжнародні організації, діяльність яких доповнює державні заходи у сферах освіти, охорони здоров'я, психологічної та матеріальної підтримки.

Установлено, що ефективна соціальна підтримка дітей, які залишилися без батьківського піклування в умовах війни, можлива за умови комплексного підходу та скоординованої взаємодії державних органів, соціальних служб і неурядового сектору. Така співпраця створює передумови для стабілізації психоемоційного стану дітей, їх адаптації до нових життєвих умов і подальшої успішної інтеграції в суспільство.

3. Проаналізовано інноваційні підходи та сучасні методи роботи з дітьми без батьківського піклування в умовах війни.

У результаті аналізу встановлено, що в умовах воєнних викликів традиційні підходи соціальної роботи з дітьми, які залишилися без батьківського піклування, потребують суттєвого оновлення та доповнення інноваційними технологіями, такими як:

1. Дистанційна соціальна робота з використанням цифрових платформ та онлайн-консультацій.

2. Цифрові сервіси й чат-боти (зокрема «Дитина не сама») як інструменти соціального супроводу.

3. Арт-терапія та ігрова терапія для подолання психотравматичних наслідків війни.

4. Інтегрований підхід до надання соціальної, психологічної та педагогічної допомоги.

5. Міжсекторальна взаємодія та партнерство з громадою у реалізації соціальної підтримки.

4. Досліджено особливості соціальної роботи з дітьми, які залишилися без батьківського піклування на базі Служби у справах дітей Полтавської міської ради.

Установлено, що в м. Полтава функціонує розгалужена система соціального захисту цієї категорії дітей, яка включає діяльність служби у справах дітей, центрів соціальних служб та сімейних форм виховання. Проаналізовано статистичні показники, що свідчать про переважання сімейних форм влаштування та поступове відновлення процесів усиновлення навіть в умовах воєнного стану.

Станом на 2024 рік у Полтавській області у 138 прийомних сім'ях і в дитячих будинках сімейного типу виховуються 423 дитини, що свідчить про переважання сімейних форм влаштування.

Проаналізовано динаміку усиновлення, яка демонструє поступове відновлення навіть в умовах воєнного стану. У 2023 році усиновлено 29 дітей, у 2024 році – 46, а протягом 2025 року – 26 дітей.

З'ясовано, що в умовах війни зросло навантаження на соціальних працівників, діяльність яких спрямована на соціальний супровід, психосоціальну підтримку, захист прав дитини та міжвідомчу взаємодію. Доведено, що соціальна робота з дітьми без батьківського піклування у м. Полтава має комплексний характер та потребує подальшого розвитку, зокрема розширення психосоціальних послуг і посилення ресурсів територіальної громади.

5. Розроблено практичні рекомендації щодо підвищення ефективності соціальної роботи з дітьми, які залишилися без батьківського піклування.

У ході дослідження обґрунтовано необхідність упровадження цілеспрямованих практичних рекомендацій для підвищення ефективності соціальної роботи з дітьми, які залишилися без батьківського піклування.

З метою підвищення ефективності соціальної роботи з дітьми, які залишилися без батьківського піклування, доцільно впроваджувати такі практичні рекомендації.

1. Індивідуальна підтримка дитини. Соціальна робота з кожною дитиною має розпочинатися з оцінки її потреб та психоемоційного стану.

2. Групова робота та розвиток соціальних навичок. Проведення групових занять і тренінгів сприяє розвитку комунікативних навичок дітей, навчанню взаємодії з однолітками та формуванню позитивного досвіду спілкування. Участь у таких заходах допомагає дітям відчути підтримку з боку інших, зменшити почуття самотності та підвищити впевненість у собі.

3. Підтримка освітньої адаптації. Особливу увагу в соціальній роботі з дітьми без батьківського піклування слід приділяти їхній адаптації до навчального процесу. Соціальним працівникам і педагогам необхідно допомагати дітям подолати труднощі у навчанні, організовувати додаткові консультації та сприяти створенню сприятливих умов для навчання.

4. Соціальна інтеграція та дозвілля. Для успішної адаптації дітей, які залишилися без батьківського піклування, важливо залучати їх до різних форм позанавчальної діяльності. Участь у гуртках, спортивних секціях, творчих заходах та волонтерських ініціативах сприяє розвитку здібностей дітей, формуванню нових соціальних контактів і підвищенню самооцінки.

5. Підтримка сімейних форм виховання. Соціальні працівники мають здійснювати регулярний соціальний супровід таких сімей, надавати консультації та допомагати у вирішенні проблем, що виникають у процесі виховання дитини.

6. Моніторинг результатів соціальної роботи. Систематичне відстеження результатів соціальної роботи дозволяє оцінити ефективність наданої допомоги та своєчасно вносити корективи у процес соціального супроводу. Для цього можуть використовуватися спостереження, бесіди з дитиною та сім’єю, а також аналіз змін у поведінці та навчальній діяльності дитини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Безпалько О. В. Соціальна робота з дітьми та молоддю. URL : https://kubg.edu.ua/images/stories/Departaments/nmc.nd/referatyvna_baza/ipsp/pidruchnyky_navchalno-metodychni_posibnyky.pdf (дата звернення: 08.02.2026).

2. Бельо Л. Ю., Тарантаєва О. О. Особливості влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в умовах війни в Україні. URL : https://dspace.onua.edu.ua/items/ffb3c473-acb6-4240-88ab-bb6dd9fd3eff (дата звернення: 07.02.2026).

3. Бєлова Л. П. Соціальна робота з дітьми та сім'ями. URI : https://sr-mskd.sspu.edu.ua/images/Konferentsiia_2024_Sumy/Zbirnyk_konferentsii_2024_Sumy.pdf (дата звернення: 05.02.2026).

4. Бєляєва Л. Правовий статус дитини в Україні: сучасні виклики і перспективи розвитку. URI : http://il.ippi.org.ua/article/view/311755 (дата звернення: 05.02.2026).

5. Благодійна недержавна організація «SOS дитяче містечко». URL : https://sos-ukraine.org/ (дата звернення: 01.02.2026).

6. Благодійна організація Партнерство «Кожній дитині». URL : https://www.p4ec.org.ua/ (дата звернення: 01.02.2026).

7. Благодійний фонд «Відродження України». URL : https://youcontrol.com.ua/catalog/company_details/44850427/ (дата звернення: 01.02.2026).

8. Благодійний фонд Діани Подолянчук. URL : https://podolianchuk.com/ (дата звернення: 01.02.2026).

9. Благодійний фонд «Зміни одне життя – Україна». URL : https://changeonelife.ua/ (дата звернення: 01.02.2026).

10. Бурлака О. Зарубіжний досвід соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, і можливості його використання в Україні. URL : http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/1/12.pdf (дата звернення: 07.02.2026).

11. Всеукраїнська громадська організація «Ліга соціальних працівників України». URL : https://www.lswu.org/ (дата звернення: 03.02.2026).

12. Володимирова О. М. Соціальна робота з сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах. URI : https://kor.gov.ua/wp-content/uploads/2017/05/Prohram.pdf (дата звернення: 05.02.2026).

13. Гуржій О. М. Соціальна політика та соціальна робота з сім'ями і дітьми. URI : https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2023/10/79_part-2.pdf (дата звернення: 05.02.2026).

14. Діти та війна : Карітас України. URL : https://caritas.ua/cyf/dity-ta-vijna/ (дата звернення: 01.02.2026).

15. Дрозд І. В., Дуля А. В. Простір добра і підтримки. Програма соціальної адаптації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. URL : https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/42088/ (дата звернення: 03.02.2026).

16. Дубровіна І. В. Психологія розвитку дитини. URL : https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/5703/1/V_Kutishenk%D0%BE_PRVPp.pdf (дата звернення: 08.02.2026).

17. Емішянц О. Б. Особливості соціально-психологічної адаптації особистості. URI : https://pj.journal.kspu.edu/index.php/pj/article/view/910 (дата звернення: 05.02.2026).

18. Закон України «Про охорону дитинства». URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text (дата звернення: 08.02.2026).

19. Закон України про соціальні послуги. URL : https://www.vin.gov.ua/dep-smp/sotsialni-posluhy/687-zakonodavstvo-z-pytan-nadannia-sotsialnykh-posluh/28768-zakon-ukrainy-pro-sotsialni-posluhy (дата звернення: 07.02.2026).

20. Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю». URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14#Text (дата звернення: 07.01.2026).

21. Захист дітей, які потребують особливої уваги суспільства. Державна служба статистики України. URL : https://zp.ukrstat.gov.ua/images/stories/public/Zax_ditey_200715.pdf (дата звернення: 07.02.2026).

22. Захист прав дітей в Україні : «Родина для кожної дитини» : ЮНІСЕФ. URL : https://www.unicef.org/ukraine/press-releases/better-care-for-the-most-vulnerable-children (дата звернення: 01.02.2026).

23. Захист та допомога мігрантам : Міжнародна організація з міграції в Україні. URL : https://ukraine.iom.int/uk/mom-v-ukrayini (дата звернення: 01.02.2026).

24. Клименко Т. Категоризація дітей, що залишилися без батьківського піклування, та соціальний захист. URI : https://enpuir.udu.edu.ua/bitstreams/ac283d80-51f8-4707-a14d-73fe9dbc1af8/download (дата звернення: 04.02.2026).

25. Конвенція ООН про права дитини. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 08.02.2026).

26. Концепція реалізації державної політики щодо соціального захисту населення та захисту прав дітей : схвалено Кабінетом Міністрів України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-2020-%D1%80#Text (дата звернення: 07.02.2026).

27. Кузнєцова Т. В. Соціальна робота з дітьми: теорія та практика. http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/20851/1/30.pdf (дата звернення: 09.02.2026).

28. Лукашевич М. П., Мигович І. І. Теорія і методи соціальної роботи. URI : https://library.udpu.edu.ua/library_files/426237.pdf (дата звернення: 05.02.2026).

29. Мельник І. Соціально-правові механізми захисту прав дитини в умовах децентралізації. URI : https://scc.knu.ua/upload/iblock/d83/dis_Melnyk%20V.P..pdf (дата звернення: 04.02.2026).

30. Міжнародні документи щодо захисту прав дитини. URL : https://imzo.gov.ua/protidiya-torgivli-lyudmi/normativna-baza/mizhnarodni-i-derzhavni-dokumenti-shhodo-zahistu-prav-ditini/ (дата звернення: 07.01.2026).

31. Міжнародний жіночий правозахисний центр «Ла Страда-Україна». URL : https://www.coe.int/t/dg3/children/news/kyiv05 11/Presentations/Bochkor_ukr.pdf (дата звернення: 01.02.2026).

32. Міністерство соціальної політики, сім'ї та єдності України. URL : https://www.msp.gov.ua/press-center/news/u-pershomu-pivrichchi-ukrayintsi-usynovyly-589-ditey-bez-batkivskoho-pikluvannya?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 07.01.2026).

33. Назаренко В. П., Лисенко О. Б. Право дитини та захист прав дітей в Україні. URI : https://pravoua.com.ua/storage/files/magazines/files/content-pravoukr-2008-6-pravoukr_2008_6.pdf (дата звернення: 05.02.2026).

34. Напрямки діяльності: Благодійна платформа Діти Хелп – Dity Help. URL : https://dity.help/ (дата звернення: 01.02.2026).

35. Овод Ю. Інноваційні технології у соціальній роботі. URL : https://srsp.khmnu.edu.ua/ovod-yuliya/ (дата звернення: 03.02.2026).

36. Онлайн-курс «Психологічна підтримка дітей в умовах війни», розроблений ГО «Освіторія» за підтримки МОН України та ЮНІСЕФ. URL : https://ippo.com.ua/training/psihologicna-pidtrimka-ditej-ta-doroslih-8280 (дата звернення: 03.02.2026).

37. Організація «Право на здоров'я» (HealthRight International). URL : https://www.healthright.org.ua/home/ (дата звернення: 01.02.2026).

38. Павелків А. Р. Вікова специфіка переживання дітьми тимчасово переміщених осіб психотравмуючих подій. URI : https://prap.rv.ua/index.php/prap_rv/article/view/312 (дата звернення: 05.02.2026).

39. Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини. URI : https://ips.ligazakon.net/document/view/kp080866?ed=2015_08_05 (дата звернення: 04.02.2026).

40. Полтавська міська рада. URL : https://www.rada poltava.gov.ua/ua/news/deputati-pogodili-stvorennya-sluzhbi-u-spravah-ditej-poltavskoyi-miskoyi-radi?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 07.02.2026).

41. Полтавська ОВА. URL : https://poda.gov.ua/news/198499?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 07.02.2026).

42. Поверніть дітей UA. URL : https://en.wikipedia.org/wiki/Bring_Kids_Back_UA?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 07.01.2026).

43. Порядок провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/905-2008-%D0%BF (дата звернення: 01.02.2026).

44. Програми соціальної адаптації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування «Стійкість та розвиток», благодійна організація «Карітас Тернопіль». URL : https://unba.org.ua/assets/uploads/acd14eac433027dd8ab7_file.pdf (дата звернення: 10.01.2026).

45. Психоемоційне розвантаження та організація якісного дозвілля : Фонд «Голоси дітей». URL : https://youcontrol.com.ua/catalog/company_details/43381277/ (дата звернення: 01.02.2026).

46. Сімейний кодекс України : від 10 січня 2002 року № 2947-III : за станом на 3 липня 2020 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text (дата звернення: 01.02.2026).

47. Соціальна робота з дітьми, які залишилися без батьківського піклування, в умовах війни в Україні. URI : https://dspace.znu.edu.ua/jspui/handle/12345/18537 (дата звернення: 05.02.2026).

48. Соціальна стійкість територіальних громад в умовах воєнного стану : спроможність до відновлення та розбудови : аналітичний звіт. URL : https://essuir.sumdu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/562dc3a7-dad3-45c9-b1e3-c01ac16beaac/content (дата звернення: 01.02.2026).

49. Суспільне. Новини. URL : https://suspilne.media/1117648-v-uradi-rozpovili-skilkoh-ditej-usinovili-v-ukraini-z-pocatku-roku/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 07.01.2026).

50. Суспільне Полтава. День усиновлення: скільки дітей за рік прилаштували у прийомні сім’ї на Полтавщині. URL : https://suspilne.media/poltava/1116838-den-usinovlenna-skilki-ditej-za-rik-prilastuvali-u-prijomni-simi-na-poltavsini/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 10.02.2026).

51. Тищенко О. В. Досвід соціального забезпечення населення в провідних країнах Європейського Союзу. URL : https://trud.law.knu.ua/teachers/tyshchenko (дата звернення: 07.02.2026).

52. Укрінформ. URL : https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3999456-ponad-90-ditejsirit-abo-pozbavlenih-batkivskogo-pikluvanna-u-simejnih-formah-vihovanna.html?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 07.01.2026).

53. Україна Медіа Центр. URL : https://mediacenter.org.ua/uk/v-ukrayini-nalichuyetsya-ponad-61-tisyacha-ditej-sirit-ta-ditej-pozbavlenih-batkivskogo-pikluvannya-ponad-tri-tisyachi-z-nih-perebuvayut-v-internatah/ (дата звернення: 08.02.2026).

54. Урядовий кур'єр. URL : https://ukurier.gov.ua/uk/news/770-ditej-sirit-ta-pozbavlenih-batkivskogo-pikluva/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 07.01.2026).

55. Чат-бот «Дитина не сама». URL : https://t.me/dytyna_ne_sama_bot (дата звернення: 03.02.2026).

56. Millions of Children are in Danger : Save the Children Ukraine. URL : https://www.savethechildren.net/what-we-do/emergencies/ukraine (дата звернення: 01.02.2026).

57. UNICEF Ukraine Humanitarian Situation Report. URL : https://www.unicef.org/ukraine/en/media/54701/file/UNICEF%20Ukraine%20Humanitarian%20Situation%20Report_54.pdf.pdf (дата звернення: 08.02.2026).

ДОДАТКИ

Додаток А

«Практичні рекомендації щодо особливостей спілкування з дітьми, які залишилися без батьківського піклування»

1. Дотримання принципу поваги до особистості дитини.

У процесі спілкування необхідно визнавати цінність кожної дитини незалежно від її життєвого досвіду, поведінкових особливостей чи емоційного стану. Повага до особистості сприяє формуванню довірливих стосунків і знижує рівень психологічного напруження.

2. Забезпечення емоційної безпеки під час взаємодії.

Спілкування з дитиною має відбуватися у спокійній, доброзичливій атмосфері без проявів тиску, осуду чи примусу. Важливо створити умови, за яких дитина відчуватиме себе захищеною та прийнятою.

3. Послідовність і передбачуваність поведінки дорослого.

Дорослий повинен бути послідовним у своїх діях, словах і вимогах. Непослідовність або різка зміна поведінки можуть викликати у дитини почуття тривоги та недовіру.

4. Врахування індивідуальних особливостей дитини.

Кожна дитина має власний досвід втрат і травматичних подій, тому підхід до спілкування має бути індивідуалізованим з урахуванням віку, рівня емоційного розвитку та особистих потреб.

5. Підтримка та визнання емоційних переживань дитини.

Під час спілкування важливо не знецінювати почуття дитини, а визнавати її емоції та надавати підтримку. Це сприяє розвитку емоційної стабільності та довіри до дорослих.

6. Уникнення психологічного тиску та повторної травматизації.

Не слід змушувати дитину згадувати або обговорювати травматичні події її життя. За необхідності таку роботу мають здійснювати кваліфіковані фахівці.

7. Дотримання особистих меж дитини.

Повага до особистого простору та права дитини на відмову від спілкування є важливою умовою етичної взаємодії. Порушення меж може викликати негативні емоційні реакції.

8. Використання позитивного підкріплення.

Доцільно акцентувати увагу на успіхах і позитивних змінах у поведінці дитини, навіть якщо вони незначні. Позитивне підкріплення підвищує самооцінку та мотивацію до розвитку.

9. Усвідомлення меж власної компетентності.

Дорослий або студент-практикант повинен чітко усвідомлювати власні професійні можливості та, у разі складних ситуацій, звертатися за допомогою до психологів або соціальних фахівців.

10. Дотримання принципу конфіденційності.

Інформація, отримана під час спілкування з дитиною, має залишатися конфіденційною. Недотримання цього принципу може призвести до втрати довіри та завдання психологічної шкоди.